

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМЙ КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ҚУЛДАШЕВ НИЗОМИДИН АХМАДАЛИЕВИЧ

ЭКОЛИНГВИСТИКА: ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ВА НУТҚ
СОФЛИГИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ТАДҚИҚИ

10.00.01 - Ўзбек тили

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фарғона – 2021

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

**Contents of dissertation abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) on
Philological sciences**

Кулдашев Низомидин Ахмадалиевич

Эколингвистика: Ўзбек тилида тил ва нутқ софлигининг

лингвокультурологик тадқиқи.....5

Kuldashev Nizomidin Akhmadaliyevich

Ecolinguistics: Linguoculturological study of the purity of language and speech in
Uzbek language.....27

Кулдашев Низомидин Ахмадалиевич

Эколингвистика: лингвокультурологическое исследование чистоты языка и
речи в узбекском языке.....49

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....52

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМий ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМий КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ҚУЛДАШЕВ НИЗОМИДИН АХМАДАЛИЕВИЧ

**ЭКОЛИНГВИСТИКА: ЎЗБЕК ТИЛИДА ТИЛ ВА НУТҚ
СОФЛИГИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ТАДҚИҚИ**

10.00.01 - Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2021

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2021.3.PhD/Fil1925 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Фарғона давлат университети тилшунослик кафедрасида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Фарғона давлат университети веб-сайти www.fdu.uz ҳамда «Ziynet» ахборот-таълим портали www.ziynet.uz манзилига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Муминов Сидикжон Мирсобирович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Улуқов Носиржон Мухаммадалиевич
филология фанлари доктори, профессор

Собиров Абдулхай Шукурович
филология фанлари доктори, профессор

Ётақчи ташкилот:

Урганч давлат университети

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг 29 12 2021 йил соат 9:00 даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (993873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот ресурс марказида танишиш мумкин (141 рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-71-28).

Диссертация автореферати 20 21 йил « 16 » 12 кунли тарқатилди.
(2021 йил « 16 » 12 даги 41 рақамли реестр баенномаси).

Ш.М.Искандарова

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

М.Т.Зокиров

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.н., доцент

А.Б.Мамажонов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида антропоцентрик йўналишда социолингвистика, психолингвистика, лингвокультурология, когнитив тилшунослик, лингвоэкология каби соҳаларнинг юзага келиши ва ривожланиши тил илмининг объекти ҳамда предмети тадқиқига ҳам янгича ёндашувларни талаб этмоқда. Бугунги кунда тилшуносларни хавотирга солаётган энг катта муаммо – бу дунё тилларининг йўқолиб бораётганлиги, жаҳон миқёсида турли тиллар қоришуви кузатилаётганлиги ҳамда ўзга тилдан сўз ўзлаштириш меъёрлари бузилиши натижасида тиллар софлигига путур етаётганлигидир. Тилларда юз бераётган бу каби нотабиий ҳолатлар эколингвистик тадқиқотлар кўламини янада кенгайтиришни, шунингдек, экологик терминлар системаси ва семантикасига оид изоҳли ҳамда таржима луғатларни яратиш амалиёти заруриятини ҳам тақозо этади.

Дунё тилшунослиги бугунга қадар тил экологиясининг макроэколингвистика йўналишида глоттоназия, тил геноциди, деструкция, тиллараро келишмовчиликлар, тил сиёсати ва тилларни режалаштириш масалаларини ҳал этишда жиддий ютуқларга эришди. Тил ва нутқ масаласининг социолингвистик, психолингвистик, антропоцентрик аспектларда тадқиқ этилиши эса микроэколингвистика йўналиши ҳиссасига тўғри келади. Экология ва лингвистика муносабатларига асосланган мазкур тадқиқотлар эколингвистика, тил экологияси, экологик лингвистика, лингвистик экология тушунчалари атрофида бирлашади. Бунда дунё тиллари, шу жумладан, ўзбек тили экологияси муаммоларига доир сўнгги ҳолатларни ўрганиш ва таҳлил этиш мазкур йўналишнинг назарий асосларини белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбек тилшунослигида экологик муаммолар миллий тилни асраш, ундан ўринли ва оқилона фойдаланиш, ўз тилни унинг софлигига путур етказувчи ўзга тил унсурларидан ҳимоялаш, она тили табиийлигини эколингвистик омиллар асосида таъминлаб, келажак авлодга асл ҳолида етказиш каби масалаларни қамраб олади. Бу қамров тилшуносларимиздан эколингвистикани мамлакатимизда бугунги кундаги тил вазияти ва тил сиёсати билан уйғун ҳолда, замонавий тилшунослик ютуқлари асосида тадқиқ этишни талаб қилади. Зеро, “давлат тили софлигини сақлаш, уни бойитиб бориш ва аҳолининг нутқ маданиятини ошириш”¹ каби масалалар ўзбек тилини экологик нуқтаи назардан тадқиқ этишдек муҳим вазифани кун тартибига қўймоқда. Ўзбек тилшунослигида бугунга қадар эколингвистик – тил софлиги, ўзбек тилида меъёрнинг бузилиши, тилдан ўринли фойдаланиш, тилни сақлаб қолиш каби масалалар монографик йўналишда тадқиқ этилмаган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида // Хуррият, 2019 йил, 22 октябрь.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг 2016 йил 13 майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4797-сон; 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон, 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6084-сон фармонлари; 2020 йил 10 апрелдаги Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбек тили байрами кунини белгилаш тўғрисида”ги ЎПҚ-615-сон; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 24 майдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида» ПФ-4797-сон Фармонини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ВМҚ-173-сон; 2018 йил 18 майдаги “Жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини ўзбек тилига ҳамда ўзбек адабиёти дурдоналарини чет тилларига таржима қилиш ва нашр этиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ВМҚ-376-сон; 2020 йил 3 мартдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ВМҚ-117-сон; 2021 йил 10 февралдаги «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосига босқичма-босқич тўлиқ ўтишни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ВМҚ-61-сонли қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга мазкур диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон тилшунослигида эколингвистика масалалари бўйича дастлабки фикр-мулоҳазалар 1972 йилда Э.Хауген томонидан эълон қилинган бўлиб¹, 1990 йилда М.Хэллидейнинг тил экологияси тадқиқига бағишланган асари чоп этилди² ва мазкур тадқиқотлар эколингвистика фанининг ривожига туртки бўлди.

У.Маккей, А.Филль, П.Финке, Л.Ж.Кальве, В.Трампе, И.Шторк, М.Дёринг, П.Мюльхойслер каби олимлар эколингвистиканинг макроэколингвистика ва микроэколингвистика каби йўналишларини белгилаб бердилар. Биринчи йўналишда глоттоназия, тил геноциди, деструкция, тиллараро келишмовчиликлар, тил сиёсати ва тилларни режалаштириш масалалари ўрганила бошланди. Кейинги йўналишда эса тил

¹ Haugen E. The Ekology of Language // Haugen E. The Ekology of Language: essays by Einar Haugen/Selected and Introduced by Anvar S.Dil. – Stanford, Californiya: Stanford University Press, 1972.

² Halliday M. Current Ideas in Sustemic Praktike and Theory. – London: Pinter, 1991.

ва нутқ масаласи социолингвистик, психолингвистик, антропоцентрик аспектларда тадқиқ этилди.¹

Н.Н.Жабо француз ва рус тилларида экологик терминлар системасининг тузилиши ва семантикасини, таржима хусусиятлари²ни ўрганди. Л.А.Брусенская ва Э.Г.Куликова экологик лексиканинг долзарб муаммолари³ билан шуғулландилар.

Ўзбек тилшунослигида эколингвистика доирасида тил софлиги, ўзбек тилида меъёр бузилиши, тилдан ўринли фойдаланиш, тилни сақлаб қолиш каби масалалар монографик йўналишда тадқиқ этилмаган. А.Ҳожиев, А.Нурмонов, Н.Маҳмудов, Р.Қўнғуров, Э.Бегматов, Ё.Тожиев, Э.Шодмонов, М.Миртожиев, Б.Ўринбоев, А.Рустамов, М.Раҳмонов, С.Мўминов, Т.Қудратов, Ш.Искандарова, Н.Маҳкамов, Р.Расулов, Қ.Мўйдинов, Ш.Сафаров, Г.Тоирова, Б.Йўлдошев, А.Маматов, М.Қурбонова каби олимлар томонидан ўзбек тили софлигини сақлаш тамойиллари, тилни бузувчи унсурлар, тилдаги ортиқчалик, пуризм масалалари маълум маънода ўрганилган⁴.

¹ Кислицына Н.Н. Эколингвистика – новое направление в языкознании // www.crimea.edu/tni/cultute.

² Жабо Н.Н. Экотерминосистема французского и русского языков: структура, семантика, особенности и способы перевода: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2015.

³ Брусенская Л.А., Куликова Э.Г. Экологическая лингвистика. – Москва: Флинта-Наука, 2016. – С. 184.

⁴ Ҳожиев А. Термин танлаш мезонлари. – Тошкент: Фан, 1996; Ҳожиев А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. – Тошкент: Фан, 2010; Ҳожиев А. Ўзбек тилшунослик терминологиясининг ҳозирги аҳволи ҳақида // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари. I республика терминология конференцияси. – Тошкент: Фан, 1986. – Б. 7; Ҳожиев А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985; Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: ЎМЭ, 2002; Ҳожиев А., Решетова Л. Ўзбек тили грамматик терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980; Нурмонов А. Тилшуносликнинг психология билан муносабати // Танланган асарлар. 3 жилдлик. . 1-жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012; Нурмонов А. Танланган асарлар. 3-ж. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б.235; Нурмонов А. Она тилим – сўлмас гулим // “Андижоннома” газетаси, 2009 йил, 7 октябрь; Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. 2 нашр. – Тошкент, 2009; Маҳмудов Н. Сўзимиз рост ва расо бўлсин // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2014 йил 2-сон; Абдурахмонов Х., Маҳмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент, 1981; Маҳмудов Н. Нутқнинг жўялилиги // Ўзбек тили ва адабиёти, 2007. 3-сон; Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб...// Ўзбек тили ва адабиёти, 2012. 5-сон; Маҳмудов Н. Зиддият ва маъно тараққиёти // Ўзбек тили ва адабиёти. 2014. 3-сон; Маҳмудов Н. Тил. – Тошкент: Ёзувчи, 1998; Маҳмудов Н. Ўзимиз ва сўзимиз. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1997; Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992; Бегматов Э. Нутқ маданияти проблемасининг пайдо бўлиши ва асосланиши // Нутқ маданиятига оид масалалар. – Тошкент: Фан, 1978; Шодмонов Э. Муомала муносабатларида қўлланилган сўз-гапларга доир // Тилшунослик масалалари. – Тошкент, 1970; Миртожиев М. Тил софлиги қандай белгиланади? // “Ёш ленинчи” газетаси, 1991, 12 январь. – Б.4; Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. – Тошкент: Фан, 1972; Ўринбоев Б. Ўзбек тили сўзлашув нутқи синтаксиси масалалари. – Тошкент, 1974; Ўринбоев Б., Ўринбоева Д. Ҳозирги ўзбек тилининг сўзлашув услуби. – Тошкент, 1991; Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987; Раҳмонов М. Сўзлар оламига саёҳат Тошкент – Тошкент: Фан, 2011; Мўминов С.М. Окказионал нуткий номинацияда мотивациянинг роли: Филол.фан.номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 1990; Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол. фан. д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Mo'minov S. Muloqot mezonlari. – T.: Yangi asr avlodi, 2004; Қудратов Тошкент Нутқ маданияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993; Искандарова Ш.М. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: Филол.фан. номз. ... дисс.автореф. – Самарқанд, 1993; Маҳкамов Н. Адабий норма ва плеоназм – Тошкент: Фан, 1988; Расулов Р., Мўйдинов Қ. Нутқ маданияти (ўқув-методик қўлланма). – Тошкент, 2004; Сафаров Ш., Тоирова Г. Нутқнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2007; Йўлдошев Б. Ўзбек эколингвистикасининг долзарб муаммолари // Til va adabiyot ta'limi (№ 7), 2013. – Б. 33–35.; Маматов А. Нутқ маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изоҳи. – Тошкент: Баёз, 2014; Қурбонова М. Ф. Абдурауф Фитрат ва ўзбек тилшунослиги. – Тошкент: Университет, 1997;

Экология ва тилшуносликнинг ўзаро муносабати доирасида илк бор Х.Д.Палуанова ҳамда З.А.Джурабаевалар томонидан илмий изланишлар олиб борилган. Х.Д.Палуанова ўзбек, қорақалпоқ, инглиз ва рус тилларидаги экологияга оид терминларни қиёсий аспектда ўрганган ва уларнинг деривацион-семантик хусусиятларини очиқ берган¹. З.А.Джурабаева ишида экологик терминларнинг лексик-семантик гуруҳлари, парадигматик муносабатлари ва тузилишига кўра турлари аниқланиб, ўзбек илмий лексикологияси янги маълумотлар билан бойитилган².

Н.З.Пазлиддинова тадқиқотида ўзбек тили фитонимлари тизимида номлар мотивацияси³га эътибор қаратилган бўлса, Н.Р.Умарова “табиат” концепти доирасида Навоий асарларида қўлланган фитоним ва зоонимларни диахрон аспектда тадқиқ этган⁴.

Бизнинг тадқиқотимизда эколингвистика соҳасидаги муаммолар тилнинг бузилиши ва йўқолишининг олдини олиш, тил бирликларини нутқда тўғри қўллаш юзасидан янги ёндашувлар асосида тадқиқ этилган.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Фарғона давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг “Ўзбек тилининг эколингвистика муаммолари” йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тилшунослигида эколингвистика ва тил экологияси доирасида бажарилган тадқиқотларни ўрганиш ҳамда ўзбек тили софлигини сақлаш учун тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

эколингвистика фанининг муаммоларини ёритиш;

эколингвистик бирликлар ва улар таркибидаги тушунчаларни илмий таҳлилга тортиш;

тилнинг коммуникатив, услубий ва функционал жиҳатларини софлик ва меъёр нуқтаи назаридан ёритиш;

тилни сақлаб қолиш учун эколингвистиканинг муҳимлигини матн таҳлили асосида изоҳлаш;

нутқда эколингвистик бирликларнинг социolingвистик, лингвопоэтик, лингвокультурологик хусусиятларини ўрганиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида ўзбек тилидаги бадий матнлар, сўзлашув нутқи материаллари ва пешлавҳалар танланган.

Тадқиқотнинг предметини тилни соф ҳолда сақлаш, ундан ўринли фойдаланиш, мулоқот жараёнида қўпол хатоликлар, тартибсизликларни

¹ Палуанова Х.Д. Экологик терминларнинг деривацион-семантик хусусиятлари (ўзбек, қорақалпоқ, инглиз ва рус тиллари мисолида): Филол. фан. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2016.

² Джурабаева З. Ўзбек тилида экологик терминлар: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018.

³ Пазлиддинова Н.З. Ўзбек тилида фитонимларнинг лексик-семантик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD) ... дисс. автореф. – Фарғона, 2018. – Б. 8-21.

⁴ Умарова Н.Р. Алишер Навоий асарларининг лисоний-концептуал тадқиқи: Филол. фан. д-ри (DcS) ... дисс. – Фарғона, 2021. – 269 б.

олдини олиш каби эколингвистиканинг функционал хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда тавсифлаш, контекстуал, функционал-семантик, услубий, социолингвистик, лингвокультурологик ва лингвопоэтик таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

оғзаки нуткни тушуна олмаслик ва сўзларни қўллашдаги тартибсизликлар тил касалликларини келтириб чиқариши асосланган;

лингвоэкология доирасида тилнинг софлигига путур етказувчи узлуксиз жараён сифатида тилда намоён бўлувчи вульгар сўзлар, агнонимлар, арго сўзлар, обсценнизм (нуткдаги одобсизлик) каби лексик бузилишлар, шунингдек, нуткий этикет, мулоқот одоби сингари ўзбек нутк маданиятига оид лингвокультурологик жиҳатлар очиб берилган;

ўзбек тили табиатида хос миллий, анъанавий, диний, фалсафий, этник ва ижодий мотивациялар, шунингдек, тилнинг софлик меъёрлари доирасида тўғрилиқ, аниқлик ва лўндалик каби семантик-функционал жиҳатлар далилланган;

эколингвистика тилнинг софлигини сақловчи меъёр сифатида тилнинг экотизимида путур етказувчи сўзлар – вульгар, варвар, арго ва агнонимлар, калька асосида олиб кирилган терминлар, оғзаки нуткда пала-партиш, тартибсиз ишлатилган пешлавҳалар, сўз ва иборалар билан боғлиқ бузилиш ҳолатлари асосланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

ўзбек тилшунослигида эколингвистиканинг алоҳида фан сифатидаги вазифалари аниқланган;

эколингвистика тил барқарорлигини, истикболини кўрсатиб берувчи мезон сифатида тилнинг ижтимоий, бадиий ва маданий вазифалари чегараланган;

тилнинг софлигини бузувчи лексик унсурлар ёритилган;

тилнинг софлигига путур етказувчи коммуникантлар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар очиб берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги ўзбек тили табиатидан келиб чиққан ҳолда, хулосалар чиқарилганлиги, материалларнинг объективлилиги, тадқиқ асосининг методологик мукамаллиги, шунингдек, қўйилган масалаларнинг аниқлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти эколингвистика назариясини янада ривожлантиришда, тил экологияси билан боғлиқ ечимини кутаётган муаммоларни атрофлича ўрганишда, лингвоэкология ҳақидаги янги қарашларни такомиллаштиришда, тил бирликларидан ўринли фойдаланишда ва уларни соф ҳолда сақлашда назарий манба бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, улар коммуникантлар ўртасидаги ижтимоий муносабатларни тадқиқ этишда, янги

типдаги сўзлашгич, фольклор, диалектал, халқона, расмий, реал ва мифологик номлар луғатларини тузишда, бундан ташқари, олий ўқув юртларининг филология факультетларида тилшунослик назарияси, ҳозирги ўзбек адабий тили, семасиология каби фанларни ўқитишда, махсус курс ва семинарлар ташкил этишда, дарслик ҳамда қўлланмалар яратишда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Эколингвистика фанининг тил софлигини сақловчи йўналиш сифатидаги натижаларидан:

лингвоэкология доирасида тилнинг софлигига путур етказувчи мунтазам жараён сифатида тилдаги вульгар сўзлар, агнонимлар, аргó сўзлар, обсценизм (нутқдаги одобсизлик) каби бузилишлар юзасидан берилган таклифлардан 2013-2014 йилларда бажарилган И-2013-57-рақамли “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришнинг мувофиқлаштириш қўмитаси Фарғона вилоят ҳудудий инновация фаолияти ва технологиялар трансфери” фундаментал илмий-тадқиқот лойиҳасининг “Ижтимоий экология муаммолари” йўналишида фойдаланилган (Фарғона вилоят ҳокимлигининг 2021 йил 6 июлдаги 06-06/5053-сон маълумотномаси). Натижада ижтимоий экология муаммолари доирасида пуризмнинг юзага келиш сабаблари аниқланган ва унга ёндош ҳодисалардан фарқланган, нутқда тўғри қўлланиши юзасидан маълум самарага эришилган;

тил экологиясига хос миллий, анъанавий, диний, фалсафий, этник ва ижодий мотивациялар ҳамда тилнинг софлик меъёрларига хос семантик ва функционал жиҳатларига оид илмий хулосаларидан “Матн тилшунослиги” номли дарсликни тайёрлашда кенг фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 31 майдаги 237-сон буйруғига асосан 237-317 рақамли рухсатномаси). Натижада мазкур дарсликнинг “Стилистик воситалар” ҳамда “Бадиий матнни шакллантирувчи воситалар” мавзулари ўзбек нутқ одоби ва нутқ софлиги, нутқни бузувчи салбий ҳодисаларга оид адабий-бадиий, илмий қарашлари далиллар асосида бойитилган;

эколингвистика тил софлигини сақловчи меъёр сифатида ҳамда тилнинг йўқолишига олиб келувчи нутқий, имловий, услубий жиҳатдан ноўрин қўлланган сўзлар – вульгар, варвар, аргó ва агнонимлар, калькалаш йўли билан олиб кирилган терминлар, оғзаки нутқда пала-партиш, тартибсиз ишлатилган пешлавхалар, сўз ва иборалардаги бузилиш ҳолатлари тўғрисидаги материаллардан “O‘zbekiston” телерадиоканалининг “Бедорлик” дастурида ҳамда “Таълим ва тараққиёт”, “Адабий жараён” эшиттиришларининг сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган. (“O‘zbekiston” телерадиоканалининг 2021 йил 15 июлдаги O‘z-RK-04-25/1182-сон маълумотномаси). Натижада тингловчиларнинг ўзбек нутқ одоби ва нутқ софлиги, нутқни бузувчи салбий ҳодисаларга оид адабий-бадиий, илмий қарашлари ва хулосалари ҳақида атрофлича маълумотларга эга бўлишларида муҳим аҳамият касб этди.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 19 та илмий-амалий анжуман ва 8 та халқаро конференцияда маъруза шаклида баён этилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 26 та илмий иш чоп этилган бўлиб, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий илмий натижаларини чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларда 5 та мақола, улардан 4 таси республика, 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Ишнинг умумий ҳажми 138 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **Кириш** қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, диссертациянинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, унинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «**Тил ва нутқ софлигининг назарий масалалари**» деб номланган биринчи бобида тил ва нутқ софлигини сақлаш (эколингвистика)ни тадқиқ этган олимларнинг ишлари ва дунё тилшунослари томонидан ҳар қандай тилнинг таназзулига олиб келадиган айрим лингвистик ҳодисалар тадқиқ этилган.

Бобнинг биринчи фасли “*Эколингвистика тилшуносликда янги фан сифатида*” деб номланади. Бугунги жамият экологик таназзул ёқасида турибди. Бу эса атроф-муҳитдаги турли ўзгаришларга боғлиқ бўлиб, ушбу ўзгаришлар комплекс хусусиятга эга. Экология ўз ичига 70 дан ортиқ фундаментал фанларни қамраб олган ҳолда, жамият лингвомаданиятидаги инқирозли ҳодисаларни аниқлаш учун ҳам экология фани терминологиясидан фойдаланилмоқда. Шу билан бирга, экологик ғоялар тил соҳасига ҳам экстраполяция (воқеаларни илмий башорати) қилина бошланди. Бу тилнинг ички имкониятидан фойдаланиш, метафорик жараёнлар, тилда ишлатилаётган белги ичидаги семантик ва прагматик муносабатларни асослаш, у ёки бу терминлар – терминологик бирликларнинг қўлланишини кенгайтириш билан характерланади.

Бугунги кунда тилшунос олимлар томонидан ҳар қандай тилнинг таназзулига олиб келадиган лингвистик омилларга жиддий эътибор қаратилмоқда. Масалан, тилшунос М.Н.Эпштейн ўз тадқиқотларида “сўзларни бошқа тиллардан ўзлаштириш “синдроми”, “тил криминализацияси”, “лингвоцинизм” каби терминларни қўллайди. Ушбу терминларда ижтимоий фикрнинг ғайриинсонийлиги, нутқда жаргон ва

вульгар сўзларнинг ортиши, умумий саводхонлик даражасининг пасайганлиги ҳамда бошқа ҳолатлар ҳақида фикр боради. Дарҳақиқат, бугунги кунда тилларнинг умумий ҳолати ҳақида ижобий фикрлар айтиш бироз мушкул. Шу жумладан, ўзбек тилининг келажаги ва тақдири ҳақида ҳам ўйлаб кўрадиган пайт келди.

Умумий ҳолатда тил софлиги борасида олим В.С.Елистратов ўзига хос фикрни илгари суради: “...ифлосланганлик – ифлосланмаганликка келсак, ҳар қандай тилшунос жавоб бериши мумкин бўлганидек, мен ҳам шундай жавоб бераман: тилнинг ифлосланишига йўл қўйиб бўлмайди, нутқни, ундан кейин эса, турган гап, мия ва қалбни ифлослантириш ёки сийқалаштириш мумкин. Сени эшитаётганларнинг онги ва қалбини... Яъни тил таназзули мавжуд эмас, тилда гапираётган одамлар таназзули мавжуд”¹.

Дунё тилшунослигида экологияга тез-тез мурожаат қилинишининг асосий сабабларидан бири ушбу фанда аҳамиятли (магистрал) ҳисобланмиш “сақланиш ғояси”нинг устунлигидир². Экологик лингвистика жаҳон тилшунослигида етарли даражада ишлаб чиқилган механизмга эга. Тилшунос олим А.Филл бу соҳадаги асосий терминологик бирликларнинг қуйидаги дифференциациясини таклиф этади³:

1) эколингвистика (ekolinguistik – ecolinguistics) лингвистика ва экологияни бирлаштирувчи илмий билим соҳалари учун умумий термин ҳисобланади;

2) тил, тиллар экологияси (ekologie der Sprache(n) – ecology of language(s) тил нисбати, ўзаро таъсири ва ўзаро ҳаракати (тилни сақлаб қолиш ва унинг кўпхиллилигини сақлаш)ни ўрганади;

3) экологик лингвистика (ekologische linguistik – ecological linguistics) томонидан тилга экологик терминлар ва экология тамойиллари (масалан, экотизим тушунчаси) экстраполяция қилинади;

4) лингвистик (тил) экология (sprachekologie- language ecology, linguistic ecology) томонидан тил ва “экологик” масалаларнинг ўзаро алоқаси ва бир-бирига боғлиқлиги тадқиқ этилади.

М.К.Пылаеванинг⁴ фикрича, эколингвистикада иккита йўналишни белгилаш мумкин. Биринчиси – бу, *тил экологияси* бўлиб, у экологик тушунчалар (экология, атроф-муҳит, экотизим каби тушунчаларнинг ўзи)ни тилга метафорик жиҳатдан кўчиришни амалга оширади, иккинчиси эса *тилга оид экология* бўлиб, у тил ва матнларни “экологик” тамойил асосида кўриб чиқади. Тилнинг атрофдаги воқелик муаммоларини акс эттиришдаги роли ва имкониятини тадқиқ этади.

¹ Литературная газета. – Москва, 2012. № 42.

² Иванова Е.В. Цели, задачи и проблемы эколингвистики. Прагматический аспект коммуникативной лингвистики и стилистики // Сборник научных трудов Е.В.Иванова. Челябинск: Образование, 2007. – С. 41-4

³ Fill A. Ecolinguistics und Amerikanistik. Band 23. Heft 1. – Tübingen, 1998.

⁴ Пылаева Е.М. К вопросу об эколингвистике в свете современных эколого-эволюционных исследований // Культура и образование. Ф Пылаева Е.М. К вопросу об эколингвистике в свете современных эколого-эволюционных исследований // Культура и образование, 2014, февраль. – № 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/02/1367> (дата обращения: 01.02.2014).

“Тил экологияси” ғоялари йўлида В.Б.Касевич, В. Колесов, Л.И.Скворцова, А.П.Сковородникова, В.И.Шаховской, Г.А.Копнина каби тилшуносларнинг ишларига эътибор қаратиладиган бўлса, *лексик эрозия, тил муҳити, тил муҳитининг ифлосланиши, тил касалликлари, тилни муҳофаза қилиш* каби метафоралар оммавийлашиб кетганлигига гувоҳ бўламиз. Бу ўринда *тилнинг соғлом турмуш тарзи, тилнинг ҳаракат фаоллиги, ҳатто тилнинг шамоллаши* – юқумли касалликлари ва тил лингвонекрози ҳақида фикр юритилади. Умуман олганда, уларнинг барчаси “тил – тирик организм” тарзидаги анъанавий метафорага таянади.

Айнан лингвистик экологиянинг асосий тенденциялари, яъни жоиз бўлса, “тил касалликлари”ни башорат қилиш уни салбий таъсирлардан сақлаш учун миллий тил аҳволи тўғрисидаги объектив маълумотларни олиш заруратига жавоб тариқасида шакллангандир. Тил муҳитини ҳар томонлама ўрганиш ҳамда жамиятнинг муайян типик шаклланишида лингвистик экология алоҳида аҳамият касб этади. Инсонни қуршаб турган оламни ўзига хос тарзда ифодаладиган тилнинг ҳаёт қобилиятини сақлаш бевосита экологик лингвистика қуршовида намоён бўлади.

Бобнинг иккинчи фасли “*Лингвоэкология – тилни сақлаш сиёсати*” деб номланади. Бугунги кунда дунё миқёсида оддий халқ тушуниши қийин бўлган ўзлашма сўзлар ҳаддан зиёд кўп ишлатилаётганлиги таъкидланмоқда. Бу эса ўзаро мулоқот жараёнида бир қатор қийинчиликларни юзага келтирмоқда. Натижада замонавий тилшуносликда ушбу масалаларни ўрганадиган янги йўналиш сифатида лингвоэкология вужудга келди.

Лингвоэкология экология ва лингвистика фанларининг ўзаро таъсирида шаклланган бўлиб, тилдаги барча (этник, диалектал ва бошқа) жараёнларни сақлаб қолишга қаратилган тил сиёсати саналади. Лингвоэкология, одатда, лингвистик хилма-хилликни ҳуқуқий ҳимоя қилиш, тил ҳодисаларининг ижтимоий вазифаларини кенгайтириш, она тили ва, умуман, тилнинг жамиятдаги нуфузини кўтариш бўйича аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқишни ўз ичига олади. Айнан тил муҳити шахсни шакллантиргани боис лингвоэкологияни таълим-тарбия муаммоларидан ажратиш мумкин эмас.

Тилшунос Л.Бухарева таъкидлаганидек: “Жамият аъзоларининг лингвоэкологик хулқида бузилиш (деградация) хулқи бир-бирига зид тушунча сифатида қаралади”¹. Мутахассислар бугунги кунда талаб-эҳтиёжлар қарама-қаршилиги усулидан муаммо моҳиятини очиш учун фойдаланишмоқда. Мазкур жараён узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган умумий ва хусусий манфаатлар учун хизмат қилади. Бу ҳол тилнинг этика, имло, сўз қўллаш меъёрларини бузиб фойдаланадиган реклама матнларида кузатилади.

Лингвоэкология ғоялари муаммони том маънода тушунишга ундайди. Тилшуносликда лингвоэкологиянинг ўзига хос хусусиятларидан бири тилга

¹ Бухарева Л.П. Лингвоэкологические факторы процессов оптимизации языкового поведения: на материале Республики Марий Эл: Автореф.дисс. ... канд. социол. наук. – Москва, 2009.

хос бўлмаган лисоний воситалар (субстандарт) ҳамда сленгга холисона, табиий муносабатда бўлишдир.

Ҳозирги замон лингвوماданий вазиятининг алоҳида “оғрикли нуктаси” – бу, стилистик палитрада ёки “юксак регистр, яъни ёзув саводхонлигини, ёзма, босма услубнинг” йўқлигида кўринади. Бундай ҳолат бошдан-оёқ ижтимоий-сиёсий шарт-шароитлар билан, яъни бутун Ўзбекистон ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий тарзи ўзгарганлиги билан боғлиқдир. Бугун баландпарвоз тил воситаларига талаб қолмади. Аммо ўрганилаётган соҳада бой берилган “юксак регистр” (босиб чиқарилган) ўрнини босадиган ҳозирча ҳеч нарса яратилгани йўқ, мулоқотда фақат кундалик турмушда ишлатиладиган сўзларни, оддий, сийқаси чиққан сўзларнигина ишлатиш эса миллатнинг маънавий саломатлигига хавф солмоқда.

Бобнинг учинчи фасли “*Тил ҳодисаларига экологик ёндашув*” деб номланади. Ҳар бир тил соҳиби тил меъёрларига тўғри амал қилиши ва бунинг учун нутқ қоидаларини ўзлаштириб олиши жуда зарур. Зеро, “ҳар бир тилнинг бетакрор сўзлари, атамалари шу тилни яратган халқнинг ҳаёт тарзини, тарихини, турмуш шароитларини, психологиясини ифода этиш эҳтиёжидан туғилади”¹. Тил доимий ривожланишда бўлиб, албатта, бу ривожланиш инсон омили билан боғлиқ. Тилнинг ривожланишига (бойишига) шевалардан, ўзга тиллардан сўз олиш, янги сўзларни яшаш орқали ижобий таъсир кўрсатиши, айтиш пайтда, бундай ривожланиш жараёни тилга салбий таъсир кўрсатиши ҳам мумкин. Тарихдан маълумки, дунёда қанчадан-қанча тиллар пайдо бўлиб, қанчадан-қанча тиллар ўлик тилга айланди. Бунга сабаб эса тилнинг меъёрий қоидаларига амал қилмаслик, тил экологиясига эътиборсизликдир.

Ўзбек тилига оид дарслик ва қўлланмаларда, илмий мақола ва монографияларда айтиш бир тил ҳодисаси учун бир неча сўз, аксинча, бири-биридан фарқли ҳодисалар учун бир сўз термин сифатида ишлатилаётган ҳолатлар ҳам учрайди. Бу, албатта, ижобий ҳолат ҳисобланмайди. Ҳар бир ҳодиса учун унинг моҳиятини тўғри акс эттирадиган битта термин қўлланиши зарур².

Дарҳақиқат, тилни ўрганувчи соҳа сифатида тилшуносликнинг ўзида бундай муаммоларнинг, яъни лингвистик терминлардан баъзиларининг ҳодиса моҳиятига тўла мос келмаслиги, айримларининг эса бир ҳодиса учун бирдан ортиқлиги эътиборли ҳолат ҳисобланади. Бу ҳолатни бартараф этиш ҳозирги кунда тилшуносликдаги янги йўналиш сифатида ривожланаётган тил экологиясининг асосий вазифаларидан биридир.

Ҳар бир тарихий ҳодисанинг тилда ўз изини сақлаб қолиши, табиий. Бироқ бу ҳолат ўзбек тилида аксинчадир. Ҳозирги ўзбек тили ўзининг ўтмишидан анча узоқлашиб кетди. Ижтимоий-тарихий тараққиётнинг талабларига жавоб беролмаган морфологик шакллар аста-секин умумтил

¹ Қодиров П. Тил ва эл: Темурийлар давридаги мумтоз адабий тилимиз муаммолари. Илмий бадиъ. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2005. – Б. 6.

² Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 6.

доирасидан чиқиб кетди. Уларнинг ўрнини янги пайдо бўлган ходисалар эгаллади. Бу ходисаларни тарихий ёзма ёдгорликларда акс этган грамматик шакллар билан чоғиштириб кўриш мумкин¹. Урхун-Енисей ёзувларида йўналишни билдирувчи тарихий “*қару*” кўшимчаси бугунги кунда фақат *ташқарида*, *ичкарида* каби сўзларда сақланиб қолди. Кейинчалик *қару* қисқариб, *-қа/- га/-ка* ҳам маданийлашиб, юмшаб дастлаб *га*, кейин *га* шаклига ўзгарган. *Тесқари* сўзи ҳам аввал *терсқару* ҳолатда бўлиб, қулай айтилиши учун битта товуш тушиб қолиб, *тесқари* шаклига ўзгарган. Бу, албатта, тилнинг қулайликка интилишини кўрсатади².

Биринчи бобнинг тўртинчи фасли “*Ўзбек тилида меъёрийлик тамойиллари*” деб номланади. Тил шаклланиб ва ривожланиб бориши давомида узок тарихий йўлни босиб ўтади. Ушбу жараёнда тил аста-секинлик билан такомиллашиб боради. Бу ҳолат унинг ички қурилишида, амалдаги қоидаларининг маълум бир тизимга кела боришида кузатилади.

“Ички қурилиш нуқтаи назаридан тил маълум миқдордаги бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган тил birlikларининг йиғиндиси ва ана шу birlikлардан фойдаланиш қоидаларидан ташкил топган мураккаб системадир”³. Ушбу тизимнинг мавжуд бўлиши меъёр деган атаманинг дунёга келишига сабаб бўлади. Демак, меъёр тилнинг барча жараёнларини тартибга солиб турувчи қатъий, тарихан шаклланган ўлчов ҳисобланади. Ҳ.Неъматов ва Р.Расуловларнинг таъкидлашича, “меъёр (норма) тил birlikларини нутқнинг у ёки бу кўринишида ишлатилиш қонуниятлари ва имкониятлари бўлиб, улар жамият томонидан белгиланган ва аниқлангандир”⁴.

Меъёр жамият аъзолари томонидан белгиланган “қонуният ва имкониятлар”дан иборат. Биринчидан, “тилнинг моддий томони ҳақида бизнинг тасаввуримиз нутқда юзага чиқар экан, унинг қандай шакл ва кўринишда воқеланиши жамият томонидан муайян меъёрлар билан белгиланган бўлади”⁵. Масалан, “нари бор” деган мазмундаги имо-ишорани қилмоқчи бўлсак, кафт бармоқларини ўзимизга нисбатан икки-уч марта қарама-қарши ҳаракатлантирамыз. Нутқда эса бу ҳолатни товушлар тизими воситасида талаффуз қилишимиз ва айтишимиз мумкин. Бу жамият томонидан қабул қилинган меъёр саналади. Айтилганларнинг барчаси меъёрнинг таркибий қисмларидир. Шунга кўра, “тил имкониятлари меъёр дарчасидан ўтиб, нутқда юзага чиқади”⁶.

Ишнинг иккинчи боби “**Ўзбек тилшунослигида пуризм масалалари талқини**” деб номланиб, унинг биринчи фасли ўзбек тилида тил ва нутқ софлиги учун кураш муаммоси ҳақида фикр юритилади. Мамлакатимизда тил ва нутқ софлиги учун кураш узок тарихга эга бўлиб, бу ҳақда фикр

¹ Аширбоев С., Азимов И. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси фанидан ўқув қўлланма. – Тошкент, 2012. – Б. 3.

² Вохидов Э. Сўз латофати. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б. 96.

³ Содиков А., Абдуазизов В. А., Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. – Тошкент, 1981. – Б. 22.

⁴ Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 7.

⁵ Каримов С. Тил таълими ва меъёр. – Тошкент: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002.

⁶ Неъматов Х., Расулов Р. Юкоридаги асар. – Б. 27.

юритишдан аввал мавзуга алоқадор асосий терминларга изох беришга тўғри келади.

Пуризм (fr. Pur → lot. purus «тоза» dan) – XX аср бошларида Европада рассомлик ва меъморчилик йўналиши сифатида майдонга келган бўлиб, ижодкорлар ўз асарларини яратишда эстетик равшанлик, аниқлик, тозалikka эътибор қаратади¹, яъни бошқа турли янгиланишлардан ҳоли ижод қилади. Пуризм ҳар бир фан соҳасининг ўзига хослигини сақлаш, унинг ҳали исботини топмаган янгиликлардан асраш, ҳамда ўзгаришлар оқибатида тушунарсиз ҳолга келиб қолишининг олдини олиш асосида юзага келган. Бу ҳаракат дастлаб араб тилшунослари томонидан кенг қўлланилган. Масалан, “Ислом дини таълимотининг асосий манбалари Қуръон, суннат, ижмоъ, киёс)нинг биринчиси саналмиш бу Каломи шарифнинг тил ва баён жихатидан илоҳий мўъжизалиги ҳам уни араб тилида ўкиб, фикр юритгандагина тўла намоён бўлади. Бошқа ҳар қандай тилга ўгирилганда Қуръон тилига хос хусусиятлар, назмий услуб, мафтункор оҳанг ва руҳий таъсир ўз кучини йўқотади. Таржимон ҳар қанча маҳоратли, тажрибали, луғатга бой бўлмасин, оятларнинг арабча ҳолидаги мазмунини бошқа тилда мукамал ифода эта олмайди. Бу инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат”². Кейинчалик бу жараён бошқа халқларда – эрон, турк, кейинчалик туркман тилшунослигида мукамал даражада ривож топди.

Тилимизнинг ривож топиши ва софлигини сақлашда Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳам Алишер Навоий анъанасини давом эттирди. Бобур нутқ маданиятига, нутқнинг содда, раван, тушунарли бўлишига катта эътибор қаратди. Ижодий фаолиятида ҳамиша бунга амал қилди. Бошқа шоир ва ёзувчиларни ҳам соф туркий тилда ижод қилишга ундади. Бобурнинг нутқ маданиятига алоҳида аҳамият бериши бежиз эмас эди. Бобур ўғли Ҳумоюнга бу ҳақда қуйидагиларни ёзади: *“Хатингни худ ташиши билан ўқуса бўладур, вале асру муғлақдур (жуда чалкашдир). Насри муаммо ҳеч киши кўрган эмас. Имлонг ёмон эмас, агарчи хили рост эмас. Илтифотни то бида битибсен, қулунгни ё бида битибсен. Хатингни худ ҳар тавр қилиб ўқуса бўладур, вале бу муғлақ алфозингдин (чалкаш сўзлар) мақсад тамом мавҳум бўлмайдур (тушунмайди). Ғолибо хат битарда қоҳиллигинг (бўшилигинг) ҳам ушбу жиҳаттиндир. Такаллуф (ҳашиамат, безак) қилай дейсан, ул жиҳатдин муғлақ бўладур, мундин нари бетакаллуф ва равшан ва пок алфоз(тил) бида бити, ҳам сенга ташиши озроқ бўлур ва ҳам ўқиғувчига”*³.

Бобурнинг иккинчи фасли *“Ўзбек нутқий этикети ва нутқ софлиги муаммолари”*га бағишланади.

Этикет (étiquette) француз тилидан олинган бўлиб – “одоб-ахлоқ”, “маросим тартиби” маъносини ифодалайди. Бирор жамиятда, ижтимоий гуруҳларда қабул қилинган ўзаро муомала деган маънони билдиради⁴. “Этикет – ахлоқий маданиятда яққол кўзга ташланадиган муносабат

¹ Пуризм // [https://ru.wikipedia.org/wiki/Пуризм_\(значения\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Пуризм_(значения)) (дата обращения: 26.10.2021)

² ҚУРЪОНИ КАРИМ. Абдулазиз Мансур таржимаси. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2001.

³ Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Т.: Yangi asr avlodi, 2018.

⁴ Ўзбек тилининг изохли луғати. 5- жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 61.

кўринишларидан бири. Этикет, асосан, инсоннинг ташқи маданияти, ўзгалар билан бўлган муносабатларда ўзини тутиш, нутқий этикет эса инсонлар орасидаги мулоқот жараёнида умумнутқига доир қонун-қоидаларнинг бажарилишини таъминлайди.

Ўрта аср ижодкорларининг асарлари моҳиятига эътибор қилинса, улар илмийликка асосланган дидактик характердаги асар ҳисобланади. Мазкур асарларда панд-насихат қилиш, йўл-йўриқ кўрсатиш, ўрганишдан кўра ўргатиш устуворлиги сезилади. Бундай асарларга Кайковуснинг “Қобуснома”, Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри”, Аҳмад Юғнакийнинг “Ҳибат ул-хақойик”, Саъдий Шерозийнинг “Тулистон” ва “Бўстон”, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб”, Абдулла Авлонийнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”, “Пандномалар” каби асарларни киритиш мумкин.

Тадқиқотларда нутқий этикет бирликлари маълум томонлари билан ўрганилганлиги, муҳими, тадқиқот объекти сифатида белгиланганини кўриш мумкин. Жумладан, Бу борада рус тилшунослигида¹ ҳам, ўзбек тилшунослигида² ҳам қатор тадқиқотлар амалга оширилган.

¹ Степанов А. О культуре речи. – М.: Искусство, 1961; Николаева Т.М., Успенский Б.А. Рецензии о новых работах паралингвистики. Вопросы языкознания. №6. – М., 1965; Костомаров В.ТОШКЕНТ Русский речевой этикет // Русский язык за рубежом (№1), 1967; Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974; Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикетТошкент 2-изд. – М.: Русский язык, 1978; Формановская Н.И., Акишина А.А., Акишина Т. Спросите и попросите. – М.: Русский язык, 1989; Бернштейн С.И. Язык радио. – М.: Наука, 1977; Ступин Л.П., Игнатьев К.С. Современный английский речевой этикетТошкент – Л.: ЛГУ, 1980; Горелов И. Невербальные компоненты коммуникации. – М.: Наука, 1980; Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Известия АН СССР / Сер. Литературы и языка. – М., 1981. – № 4; Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методологический аспекты. – М.: Русский язык, 1982; Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989; Федоров А. Образная речь. – Новосибирск: Наука, 1985; Кожин А.Н., Крылова О.А., Одинцов В.В. Функциональные типы русской речи. – М.: Высшая школа, 1982; Гольдин В.Е. Обращение: теоретические проблемы. – М.: Либроком, 1987; Алпатов В.М. Япония. Язык и общество. – М.: Муравей, 1988; Львова С. Язык в речевом общении. – М.: Просвещение, 1991; Колесов В.В. Язык города. – М.: Высшая школа, 1991; Фирсова Н.М. Испанский речевой этикетТошкент – М.: Высшая школа, 1991; Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001; Голубовский Д.А. Невербальная коммуникация в древнерусских письменных источниках: опыт семантического анализа: автореф. дисс. ... канд. филол.наук. – М., 2009; Ночевник М.Н. Культура и этика общения. – Тошкент: Узбекистан, 1985.

² Шодмонов Э. Муомала муносабатларида қўлланилган сўз-гапларга доир // Тилшунослик масалалари. – Тошкент, 1970; Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. – Тошкент: Фан, 1972; Ўринбоев Б. Ўзбек тили сўзлашув нутқи синтаксиси масалалари. – Тошкент, 1974; Бегматов Э. Нутқ маданияти проблемасининг пайдо бўлиши ва асосланиши // Нутқ маданиятига оид масалалар. – Тошкент: Фан, 1978; Абдурахмонов Х., Маҳмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент, 1981; Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987; Мўминов С.М. Оказионал нутқий номинацияда мотивациянинг роли: Филол.фан.номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 1990; Ўринбоев Б., Ўринбоева Д. Ҳозирги ўзбек тилининг сўзлашув услуби. – Тошкент, 1991; Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992; Раҳматуллаев Б. Этикетные формы обращения и привлечения внимания в современном русском языке (в сопоставлении с узбекским): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1992; Қудратов Тошкент Нутқ маданияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993; Исқандарова Ш.М. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: филол.фан. номз. ... дисс.автореф. – Самарқанд, 1993; Маҳмудов Н. Тил. – Тошкент: Ёзувчи, 1998; Маҳмудов Н. Ўзимиз ва сўзимиз. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1997; Маҳмудов Н. Нутқнинг жўялилиги // Ўзбек тили ва адабиёти (3-сон), 2007.; Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб...// Ўзбек тили ва адабиёти (5-сон), 2012.; Маҳмудов Н. Зиддият ва маъно тараққиёти // Ўзбек тили ва адабиёти (3-сон), 2014; Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот ҳулкининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: филол. фан. докТошкент ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Mo'minov S. Muloqot mezonlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004; Расулов Р., Мўйдинов Қ. Нутқ маданияти. – Тошкент, 2004; Акбарова З.А. Ўзбек тилида мурожаат шакллари ва унинг лисоний тадқиқи: филол.фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2007; Сафаров Ш., Тоирова Г. Нутқнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2007; Аҳмедова Н.Ш. Ўзбек тилида мурожаат бирликларининг семантик-коннотатив тадқиқи: Филол.фан.

Ҳар бир касб доирасида кишилар сўзлашар экан, уларнинг касбига, табиатига хос тарзда этикетлар шаклланади ва ўзига хос нуткий этикет конструкцияларидан фойдаланиш одатга айланади. Масалан: сотувчининг мулоқот мавзуи олди-сотдидан иборат бўлиб, нуткида бозор нуткига хос бўлган “оламан”, “сотама”, “кеп қолинг”, “армонда қоласиз”, “сотамаму кетаман”, “ками бор”, “ками оғзингизда”, “бор барака”, “барака топинг”, “рози бўлинг”, “яхши кунга буюрсин”, “туғатишга”, “бай очишга” каби сўз ва бирикмалар фаол қўлланади.

Мазкур бобнинг учинчи фаслида “Нутқни бузувчи салбий ходисалар” га эътибор қаратилади. Тилшуносликда нутқнинг софлиги дейилганда, энг аввало, унинг адабий тилнинг лисоний меъёрга мувофиқ келиш-келмаслиги тушунилади. Қуйидаги жадвалда тил экологиясини бузадиган лексик бирликлар акс этган.

2.1-жадвал. Тил экологиясига нутур етказувчи лексик бирликлар

№	Лексик бирлик номи	Тушунча изоҳи	Мисоллар	Тилнинг ички табиатига хослиги ва хос эмаслигига кўра	
				Хос	Хос эмас
1	диалектизм	махаллий диалект ва шеваларга хос сўз, ибора, шунингдек, грамматик шакллар, сўз ва сўз бирикмалари	<i>шоти (нарвон), каллаўиш (дўппи)</i>	✓	
2	варваризм	ўринсиз қўлланган чет сўз ва сўз бирикмалари	<i>окей, короче, есть қилмоқ</i>		✓
3	жаргон	маълум соҳа вакиллари учунгина тушунарли бўлган сўзлар	<i>қозоз, кўк/кўкат (доллар); шатка (пора), вышка (олий жазо)</i>	✓	✓
4	вульгаризм	қўпол, ҳақоратомуз сўзлар; сўкиш ва қарғишлар	<i>ландавур; паразит</i>	✓	✓
5	“паразит” сўзлар	нутқда ортикча такрорланган сўзлар	<i>демак, қисқаси, шу, ҳуллас; зато</i>	✓	✓
6	канцеляризм	қолип сўзлар	<i>маълум бўлдики, бундан</i>	✓	

номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 2008; Расулов Қ.А. Ўзбек мулоқот ҳулкининг функционал хосланиши: Филол.фан. номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 2008; Маматқулов А.Л. Француз тилида “Нуткий хушёрлик” – социоллингвистик ҳодиса сифатида: Филол. фан. номз. ... дисс.автореф. – Самарқанд, 2012. – Б.27; Нурмонов А. Тилшуносликнинг психология билан муносабати // Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012; Маматов А. Нутқ маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изоҳи. – Тошкент: Баёз, 2014; Газиева М.Х. Мулоқот жараёнида просодик воситаларнинг лингвопрагматик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа д-ри ... дисс.автореф. – Тошкент, 2018.

			<i>кўринадик</i>		
7	аргоизм	маълум бир синфий гуруҳнинг ўзигагина тушунарли бўлган сўзлар	<i>ҳазрати олийлари, зоти олиялари</i>	✓	
8	агноним	муайян тилда мулоқот қилувчилар учун ўша тилга ўзлашган номаълум, нотаниш, тушунарсиз бўлган сўзлар	<i>банкрот, тик-ток</i>		✓
9	сленг	асосан ёшлар нутқига хос сўзлар	<i>ўрамоқ (бошини айлантирмоқ), сирпантирмоқ (панд бермоқ); танка (ҳимоячи)</i>	✓	✓
10	обсценнизм	нутқдаги одобсиз қўлланишлар	<i>хунаса</i>	✓	
11	штамп ва клише	нутқда сунъий такрорланган сўзлар	<i>дам бу дамдур ўзга дамни дам дема</i>	✓	

Дарҳақиқат, яхши, соф нутқ ҳозирги ўзбек адабий тили талабларига мос ҳолда тузилган бўлиши, бошқа тил ва ғайриадабий тил элементларидан холи бўлиши лозим. Бундай ажнабий сўз ва иборалар маданий нутқнинг тозалигига путур етказди. Яхши ва намунавий нутқ адабий тил талабларига мувофиқ шаклланган бўлиши, ғайриадабий ва ғайрияхлоқий турли тил элементларидан холи бўлиши зарур. Сўзлашдан мақсад сўзловчи кўзда тутган нарса, ҳодиса ва воқеликларни тингловчига тўғри ва таъсирчан етказишдан иборат. Шундай экан, мулоқот жараёнида нутқнинг тўғрилиги, равлонлиги ва мантикийлигига эришиш муҳим аҳамият касб этади.

Мутафаккирларимиз сўзловчини тилнинг аҳамиятини тушунган ва сўзнинг маъноларини яхши англаган ҳолда, шошилмасдан, равлон тилда сўзлашга чақиради. Юсуф Хос Ҳожиб туркий халқларнинг XII асрдаги ажойиб бадиий ёдгорлиги бўлган “Қутаду билиг” асарида сўзларни тўғри танлаш ва тўғри қўллаш ҳақида “Билиб сўзласа сўз, билиг саналур” деган эди. Нутқда фикрни ихчам ва лўнда баён қилиш зарурлиги ҳақида эса бундай дейди:

*Укуш сўзлама сўз, бирор сўзла оз,
Туман сўз тугунин бу бир сўзла ёз,*

Мазмуни: *сўзни қўп сўзлама, камроқ сўзла. Туман (минг) сўз тугунини шу бир сўз билан еч*¹.

Бугунги кунда айрим талаба-ёшлар нутқида учраётган *дум, ҳачча, международний, локоматив, ништяк* каби маъноси фақат уларнинг

¹ Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. Cho'lpon nashriyoti. – T., 2007. – B. 17.

ўзларигагина тушунарли сўзларни ижобий баҳолаб бўлмайди. Бу каби нутк тозалигига салбий таъсир кўрсатадиган тил бирликларидан бири сленглардир. Сленглардан ижодкорлар бадий адабиётда айрим қаҳрамонлар нутқини индивидуаллаштириш учун фойдаланади, аммо бундай сўзларнинг одатий нутқда қўлланиши чегараланган бўлади. Нутқий тозаликка риоя қилмаслик унинг таъсир кучини пасайтиради.

Нутқда вульгаризмларда – кўпол ва ҳақоратомуз сўзларда салбий муносабат, камситиш, ҳақоратлаш каби ножоиз ифодалар очик кўзга ташланади. Бундай сўзлар кўпроқ номинатив маъноларига кўра эмас, айти шу коннотатив маъноларига кўра нутқда яшайди. Бу каби кўпол ифодали сўзлар бадий асарларда, асосан, қаҳрамонлар нутқида учрайди. Лисоний таҳлил жараёнида бадий асарда қўлланган вульгаризмларни кимнинг (жинси, ижтимоий табақаси, мавқеи, ёши кабилар) нутқида ишлатилаётганлигига қараб гуруҳлаш, қандай вазиятларда ва нима сабабдан қўлланаётганлигини ҳамда уларнинг лексик-семантик таркиби, шевага хосланган шакллари аниқлаш мумкин. Мисоллар: – *Ҳей! Баққа туш, эназар! Момо қо-олди... Юрагинг совудими, ҳароми? Энди яйлов кенг бўлди сенга! Богда жавлон урасан, силкасал!* (Шукур Холмирозев).

Диссертациянинг “**Эколингвистика ва ўзбек тилида нутқий мукамаллик масаласи**” деб номланган учинчи бобида ўзбек тилидаги эколингвистик муаммолар ёритилган. Бобнинг биринчи фасли “*Ўзбек тилида номланишлардаги бузилишлар*” деб аталади.

Глобаллашув жараёнлари тобора кенгайиб, чуқурлашиб бораётган бугунги кунда асрлар оша боқий яшаб келаётган кўплаб эзгу кадриятларимиз қаторида она тилимизнинг софлигини, бой имкониятларини сақлаш, ушбу бебаҳо маънавий хазинамизни асл ҳолича асраш ва келажак авлодларга бус-бутун етказиш тобора долзарб аҳамият касб этиб бормоқда. Афсуски, жой номлари, реклама ва эълонлар, бино ва иншоотлар пештоқидаги лавҳаларда она тилига безътиборликка йўл қўйилаётгани тилимиз жонкуярларини ранжитмоқда. Бу ғализликлар, жой номларидаги тушунарсиз (агноним) ҳолатлар тилнинг амалий аҳамиятини, нуфузини пасайтираётгани шубҳасиз.

Агноним атамаси юнон тилидан олинган бўлиб, “билинмаган, тушунарсиз, номаълум” деган маънони англатади. Демак, муайян тилда мулоқот қилувчилар учун ўша тилдаги номаълум, нотаниш тушунарсиз бўлган сўзлар агноним номи остида умумлаштирилади.

Агнонимлар тилшуносликнинг (лингвоцентрик) эмас, балки оламнинг лисоний манзараси ёки тилни ўз эгасидан айро ҳолда ўрганишнинг антропоцентрик¹ ([юн. *anthropos* – одам] – барча ҳодиса ва муносабатларни инсон ва унинг манфаатлари учун аҳамияти нуқтаи назаридан талқин қиладиган дунёқараш ва илмий ёндашиш) ҳодисаси ҳисобланади”². Буни

¹ Алихонов Б., Самойлов С., Ибрагимов Р. Ўзбекча-русча-инглизча экологик изоҳли луғат – Тошкент: Chino ENK, 2004. – Б. 24.

² Ёўлдашев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 64.

тилдан фойдаланувчи айрим жамият аъзолари лаёқати билан боғлиқ ҳодиса сифатида қабул қилиш лозим.

Барча даврларда бўлгани каби тилнинг соф ҳолда ривожланиши маълум даражада соҳанинг вакилларига, яъни тилшунослар, ёзувчилар, ўқитувчилар, журналистлар хизматига боғлиқ. “Тилшуносликда *“тилнинг ҳаётига онгли аралашув”, “тилни онгли бошқариш”, “тилни тартибга солиш”, “тилни нормалаш”, “тил меъёрларини белгилаш”, “тилни силлиқлаш”, “тил меъёрларини такомиллаштириш”, “тилни қайта ишлаш”* каби тушунчалар мавжуд бўлиб, улар тилнинг ривож ва тараққиётига ёзувчи ҳамда тилшуносларнинг аралашуви билан боғлиқ бўлган назарий ва амалий ишларни ифодалайди”¹.

Собиқ иттифоқ даврида миллий тиллар, хусусан, ўзбек тилини маълум даражада йўқ қилишга интилиш кучли бўлган. Бу, ўз навбатида, ўзбек тилининг ижтимоий вазифасини камайишига олиб келди. Натижада ташкилот ва муассасаларга ном қўйилишларда бузилишлар содир бўлди: *Карл Маркс, Ленин, Киров колхоз ва ҳоказо*.

Ўткир Ҳошимовнинг “Итбозга эҳтиром” хикоясида “Духновский дегани эса “итларга қандай лақаб қўйиш керак?” сарлавҳали каттагина мақоласида итга инсон исмини лақаб қилиб қўймаслик ҳақида таъкидлаган ҳолда, итларга қўйиладиган лақаблар рўйхатини кўрсатади: *Асқар, Ботир, Комила ва ҳоказо...*”². Итга қўйилган ўзбек исмлари инсонни қанчалик ранжитса, жойларни номлашдаги ғализликлар ҳам шунчалик таъсир кучига эга.

Юртимиз кўчаларидаги бинолар пештоқига илинган реклама эълонларидаги номларда ўзбек тили қонуниятларига мутлоқо зид ҳолатлар ҳамон давом этмоқда. Бугун пойтахт кўчалари ёки вилоят марказларида бино, иншоотлар пештоқларига эълонлар, аксарият, хорижий тилларда ёзилмоқда. “*Флоренция*”, “*Суши бар Япоша*”, “*Лопера*”, “*Эл Гаучо*” ресторанлари, “*Рома пицца*”, “*Ла миранда*”, “*Рожо ожо*”, “*Лук*” майший хизмат кўрсатиш муассасалари, “*Долче Фредо*”, “*Бургер хаус*”, “*Кофи лайк*”, каби ўзбек тили учун ёт ҳолатлар эколингвистика фанининг объекти саналади.

Бобнинг иккинчи фасли “*Нутқий мукаммаллик ва обсценнизм*” деб номланиб, унда тилшуносликда янги пайдо бўлган *обсценнизм* сўзига атрофлича тўхталиб ўтилган. Табиат ва жамиятда экологик муаммоларнинг вужудга келиши натижасида табиатни ва жамиятни асраш, оламни қутқариш сингари тушунчалар пайдо бўла бошлади. Ушбу тушунчалар тилшунослик соҳасига ҳам кириб, эколингвистика йўналишининг шаклланишига туртки бўлди. Рус тилшуноси Г.Я.Солганикнинг фикрича, тилдаги антропоцентризм, мулоқот жараёнида вульгар сўзлар, жаргонлар ва арголардан фойдаланиш меъёрлари, тилнинг ахлоқий-маданий омилларини тадқиқ этиш билан

¹ Бегматов Э., Маматов А. Адабий норма назарияси (адабий норманинг шаклланиш ва яшаш қонуниятлари.. III қисм. – Тошкент, 1999. – Б. 8.

² Hoshimov O'. Daftar hoshiyasidagi bitiklar. – T.: Sharq, 2013. – B. 65.

социолингвистиканинг таркибий қисми бўлган эколингвистика ҳам шуғулланиши лозим¹.

Тил ва нутқ софлигини сақлаш ҳақида гап кетганда, энг аввало, ҳозирги баъзи ёшлар кўп қўллайдиган сўз ва иборалар, яъни *варвар сўзлар* ҳақида фикр билдириш жоиз. “Варваризмлар юнонча *barbarismos* сўзидан олинган бўлиб, “келгинди” деган маънони билдиради. Варваризмлар тилга ўзлашмаган, унинг меъёрларига хос бўлмаган, ўзга тил ходисаси сифатида қўлланадиган сўз ва иборалардир”².

Варваризмлар сўзлашув услубига хос лексик унсур бўлиб, тилнинг адабий меъёрини бузади ва унинг асосий луғат таркибига кирмайди. Варвар сўзлардан баъзан бадиий адабиётда маҳаллий муҳитни бериш, қаҳрамонлар нутқини индивидуаллаштиришда фойдаланилади. Масалан, варваризмлар³ (пулни “қўқидан” *борми* – доллар борми; лавозим ва шахсни “*мер*”, “*шеф*”, “*бос*”, “*барон*” ва ҳақозо тарзда) қайта номлаш демакдир, шунингдек, бу бирликлардан мазах қилишда ҳам фойдаланилади. Ўзбек тили давлат тили мақомини олгач, турли тиллардан, айниқса, рус тилидан кирган варваризмлардан (“*мадам*”, “*братан*”, “*земляк*”, “*пахан*”, “*дедуля*” ва б.) ўзбек сўзлашув тили фаол тозалана бошланди.

Халқимизнинг кўп асрлик маданий, илмий-маърифий ва бадиий тафаккури, интеллектуал салоҳиятининг ёрқин, бебаҳо маҳсули бўлган ўзбек тили жаҳондаги бой ҳамда қадимий тиллардан биридир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони давлат тилига бўлган эътиборни янада кучайтирди. Фармоннинг 4-бандида “давлат тили софлигини сақлаш, уни бойитиб бориш ва аҳолининг нутқ маданиятини ошириш” каби вазифалар аниқ қилиб белгилаб қўйилган. Чунки бугунги кунга келиб, ёшлар нутқида нафақат ўзбек тилини, балки бошқа тилларни ҳам бузиб қўллаш ҳолатлари авж олиб кетди. Бу, ўз навбатида, ўзбек тили нуфузига катта салбий таъсир ўтказмоқда. Қуйида уларнинг айримларини таҳлил қиламиз.

“*Ваатице*” – рус тилидаги “*вообще*” сўзидан келиб чиққан (“умуман”) деган маънода ишлатилади; “*карочи*” – рус тилидаги “*короче*” сўзидан келиб чиққан, “қисқаси” деган маънода; “*далбан*” – рус тилидаги “*долбань*, *долбить*” сўзидан келиб чиққан, “боши қаттиқ урилган, аҳмоқ” деган маънода; “*трези*” ёки “*трезви*” – рус тилидаги “*трезвий*” сўзидан келиб чиққан, “маст эмас, хушёр, тетик” деган маънода қўлланади; “*дубил*” – асли французча сўз бўлиб, рус тилидаги “*дебил*” сўзидан келиб чиққан, “ақли паст, калтафаҳм” деган маънода ишлатилади, тиббиётда касаллик тури ҳисобланади; “*тормиз*” – рус тилидаги “*тормоз*” сўзидан келиб чиққан, “тўхтатиш мосламасига ўхшаб қотган, суст ҳаракат қиладиган, аҳмоқ” деган

¹ Солганик Г.Я. О новых аспектах изучения социолнгвистики // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. № 3. – Москва, 2000. – С. 31.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдлик. 1-жилд. – Тошкент, 2006. – Б. 441.

³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2001. – Б. 49.

маънода; “*давай, давай*” – рус тилидаги “давай” сўзидан келиб чиққан, “тез-тез бўл, бўл” деган маънода; “*рогатка*” – рус тилидаги “рогатка” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “кўп гапирадиган одам” маъносида қўлланади; “*майда резба*” эса бир гапни қайта-қайта такрорлайверадиган инсонга нисбатан ишлатилади.

Тилшуносликда пайдо бўлган *обценнизм* “лотинча “*obscenus*” сўзидан олинган бўлиб, беадаб, уятли; лисоний нуқтаи назардан одобсиз ифода, қасам ичиш, тушунтириш деган маънони билдиради”¹. Бунга айрим ёшларимиз томонидан “кўча тили” да кулоққа чалинадиган қуйидаги ифодаларни мисол қилиб келтириш мумкин (қўпол сўзлар учун олдиндан узр):

“*Чурка*” – рус тилидаги “ёғоч бўлаги, тўнка” маъносида. Қадимда славян халқларида бутларни ёғочдан яшашган ва уларни “*чур*” номли худоси бўлган деган тахмин ҳам бор.

“*Урод*” – рус тилидан кириб келган ушбу сўз “кўча” тилида тез-тез учраб турадиган сўзлардан бўлиб, аслида кўриниши хунук, қўпол, кўрқинчли бўлиб туғилган одамга нисбатан ишлатилмасдан, ўзбек тилида одамлар бир-бирини ҳақорат қилиш учун ишлатиладиган сўзга айланган.

“*Тупой*” – рус тилидаги “*тупой*” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “ўтмас, аҳмоқ” деган маънода ишлатилади. Тилимизни ўз ўзанига қайтарайлик, акс холда ундан айрилиб қоламиз. Тил миллатнинг охириги кийими, ундан ҳам ажралсак, яланғоч қоламиз...”² деган фикрда нечоғлик жон борлигини фақат ўзбек тилини ҳурмат қилган инсонгина тушунади холос. Зеро, тилимизни асраб-авайлаш барча миллатдошларимизнинг муқаддас бурчи эканлигини унутмаслигимиз лозим.

Бобнинг “*Сўзлашув тилида деструктив ҳодиса*” деб номланган учинчи фаслида бугунги кунда барча соҳаларда бўлгани каби тилшунослик илмида ҳам йўқолиш, ўлиш сингари тушунчалар мавжудлиги ҳақида сўз боради. Бу жараён фалсафий, ахлоқий ва эстетик нуқтаи назардан «деструктивлик» дейилади. Деструктивлик лотинча *destructivus*³ сўзидан олинган бўлиб «ҳалокатли, бузғунчи, йўқ қилиш» деган маъноларни билдиради. «ҳалокатли»⁴ сўзи эса ўзбек тилининг изоҳли луғатида “ҳалокатга, кўнгилсиз ҳодисага олиб борадиган, емириб, йўқ қилиб юборадиган” тарзидаги салбий ҳолатни ифодалайди. Турли хил луғатларда деструкция ҳодисаси “бирор нарсанинг меъёр тузилишини бузиш, йўқ қилиш” тарзида изоҳланади. Бу тушунча нарсаларнинг меъёрда кечиши, ҳар қандай жараённинг ривожланиши, тарихий, тадрижий ҳаракати издан чиқиши, муайян тизимнинг барқарорлигини таъминловчи боғланишлар бузилиши мумкинлигини назарда тутати.

¹ Обсценнизм // www.dic.academic.ru (дата обращения: 20.08.2020)

² <https://dunvo.news/uz>.

³ Волкова Я.А. Деструктивное общение в когнитивно-дискурсивном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2014. – С. 33.

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати (2 томли) // З.М.Маъруфов таҳрири остида// – Москва: Рус тили, 1981. – Б. 680.

Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги ўттиз бир йиллик тараққиёти тилимизнинг обрў-эътибор қозонганлигига етарлича гувоҳлик беришига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Аммо унинг давлат тили сифатида қўлланилиши, она тили сифатида ўрганилиши ва ўқитилиши билан боғлиқ айрим муаммолар борки, уларни бартараф этиш миллат ва давлат равнақи учун беҳад зарур. Биринчидан, ўзбек тилининг давлат ташкилотлари ва хусусий ишлаб чиқариш корхоналари, ҳатто давлат ва жамият бошқарув органлари иш фаолиятида, айниқса, иш қоғозларининг юритилиш жараёнида давлат тили сифатида тўла амал қилмаётганлигини алоҳида қайд этиш зарур: юридик кучга эга расмий ҳужжатлар, иш қоғозлари, хусусан, низом, далолатнома, ҳисобот ва ҳатто қарорлар ҳамон рус тилида расмийлаштирилаётганлиги давлат тилининг барча соҳаларда меъёр асосида қўлланмаётганлигидан далолат беради. Ушбу ҳолат деструкциянинг шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Иккинчидан, оммавий ахборот воситалари, жумладан, оммавий ахборот воситаларида ўзбек адабий тили меъёрларига амал қилинмаётганлиги, телекўрсатувлар, соҳа ходимлари нутқида оғзаки нутқ меъёрлари, нутқий маданиятнинг асосий талаблари кўпол равишда бузилаётганлиги (аксарият Тошкент шевасига хос фонетик, морфологик хусусиятларнинг етакчилиги, умуман, шевада сўзлаш ва мулоқот қилиш урфга айланганлиги)ни таъкидлаш лозим. Бу ҳол деструктив жараённи, оз миқдорда бўлса ҳам, жадаллашишига сабаб бўлмоқда.

Кайковус ўзининг “Қобуснома” асарида шундай насиҳат қилади: “Эй фарзанд, токи қила олсанг, сўз эшитмакдин қочмағилким, киши сўз эшитмак била суҳангўйлик ҳосил қилур. Аввало, буни шундоқ далиллаш мумкин: агар бир ўғлон онадин туғилса, унга ернинг остидан бир жой қилиб, сут бериб, ул жойда парвариш қилсалар, онаси ва дояси унга гапирмасалар, у ўғлон ҳеч кишининг сўзин эшитмаса, улуғ бўлғонда лол (соқов) бўлур. Кўрмасмусанким, барча лоллар қар бўлурлар...”¹.

Демак, эшитиш қобилияти туфайлигина инсонда тил, нутқ пайдо бўлади – қулоғидан кирган товуш, сўз, гап ва иборалар оғзидан чиқади. Шунинг учун ҳам халқимиз: “Сув онаси – булоқ, сўз онаси – қулоқ”, деб бежиз айтмаган.

Қуйида эколингвистиканинг софлигини сақлаш учун ишлаб чиқилган тавсиялар ўз ифодасини топган:

эколингвистика фанини тил софлигини сақловчи йўналиш сифатида ривожлантириш;

луғат тузишда тил ва нутқ меъёрининг барча талаблари – имло, талаффуз, сўз ясалиши ва сўз қўллаш қоидаларига тўлиқ амал қилиш;

мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча соҳаларида давлат тили имкониятларидан тўлиқ ва тўғри фойдаланишга эришиш мақсадида ташкилот ходимларини мунтазам ўқитиш;

¹ Қобуснома/Кайковус. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – Б. 168.

таълим ташкилотларида давлат тилини ўқитиш тизимини янада такомиллаштириш, унинг илм-фан тили сифатидаги нуфузини ошириш учун техник базасини яратиш;

давлат тилининг софлигини сақлаш, уни бойитиб бориш ва аҳолининг нутқ маданиятини ошириш учун кундалик ҳаётда фаол ишлатиладиган сўзларни изохли ва имло луғатини яратиш;

ёшларга кўпроқ салбий таъсир кўрсатаётган реклама матнларида тилнинг этик, орфографик ва сўз қўллаш билан боғлиқ меъёрларига қатъий амал қилиш;

давлат тилининг замонавий ахборот технологиялари ва коммуникацияларига фаол интеграциялашувини таъминлаш;

ўзбек тилига оид барча илмий, назарий ва амалий маълумотларни ўзида жамлаган электрон кўринишдаги ўзбек тили миллий корпусини яратиш;

оммавий ахборот воситаларида ўзбек адабий тили меъёрларига амал қилинишига эътибор қаратиш, соҳа ходимлари нутқида оғзаки нутқ меъёрлари, нутқий маданиятнинг асосий талаблари қўпол равишда бузилишига йўл қўймаслик.

ХУЛОСА

1. Ўзбек тилшунослигида эколингвистика ва тил экологияси доирасида эришилган ютуқларни амалиётга татбиқ этиш, ҳар қандай ёзма материалларнинг давлат тилида берилишини таъминлаш, миллий тил софлигини сақлаш, мулоқот жараёнида ундан тўғри фойдаланиш, тилни қўллашда йўл қўйилган тартибсизликларнинг олдини олиш эколингвистика олдида турган вазифалардан саналади.

2. Тилшуносликда эколингвистика йўналишининг вужудга келиши ўзбек тилшунослигида ҳам экологик терминлар системаси ва семантикаси борасида аниқ ҳолатларни белгилаш, эколингвиал бирликлар ва ҳодисалар доирасини қатъий чегаралашни ҳамда изохлашни тақозо этади. Эколингвистика тил эгалари ўртасидаги соғлом мулоқот, нутқ софлиги, тилнинг табиий ва асл ҳолатини асраш масалаларига эътибор қаратади.

3. Тил экологияси ғояларига мувофиқ равишда эколингвистика лексик эрозия, тил муҳити, тил муҳитининг ифлосланиши, тил касалликлари, тилни муҳофаза қилиш каби тушунчалар билан иш кўради. Бу борада тилнинг соғлом турмуш тарзи, унинг ҳаракат фаоллиги тушунчалари тилдаги шамоллаш, юқумли касалликлар ҳамда тил лингвонекрози сингари муаммоларнинг ечими сифатида намоён бўлади.

4. Лингвоэкология лингвистик хилма-хилликни ҳуқуқий ҳимоя қилиш, тил ҳодисаларининг ижтимоий вазифаларини кенгайтириш, она тили ва, умуман, тилнинг жамиятдаги нуфузини ошириш юзасидан аниқ чоратadbирларни ишлаб чиқиш имкониятига эга.

5. Тил ўзида миллийлик ва тарихийлик тамойилини мужассам этади, табиат ҳамда жамиятдаги барча нарса-ҳодисалар тилда зарур ном билан гавдаланади, бироқ ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига оғишмай кириб келаётган янги тушунчалар ва уларнинг атамаларини ўзга тилдан

Ўзлаштиришда маълум меъёр ҳамда қоидаларга риоя қилмаслик натижасида тилда сон-саноксиз тушунарсиз сўзлар уюми пайдо бўлади. Тилда бундай салбий ҳолатнинг олдини олиш учун янги тушунчаларни ўз тил имкониятлари доирасида ифода этишга мутахассислар бошқа соф тилларнинг амалий тажрибаларидан фойдаланиш ҳисобига эришадилар.

6. Пуризм муайян ижтимоий-тарихий шароитда ҳар бир тилда намоён бўладиган ҳодиса ва унинг амалий тус олиши зиёлиларнинг, тил мутахассисларининг фаоллигига боғлиқ. Тил системасида она тилига ёт бўлган ўзга тил элементларининг ҳаддан ташқари кўпайиб кетиши ижобий ҳодиса эмас. Бундай вазиятда, ёт тил унсурларининг бошқа бир тилга “рухсатсиз” кириб келиши мазкур тилнинг ривожланишига тўсқинлик қилиши, унинг сунъийлашуви, бузилишига, баъзан эса йўқолиб кетишига олиб келади. Бундай ҳолат глобаллашув шароитида гегемон тилларнинг заиф тилларга кучли таъсири остида юз беради.

7. Тил экологиясига жиддий таъсир этувчи, тил эрозиясини юзага келтирувчи сўзлар (жаргон, арго, вульгар, варвар, сленг, канцеляризм, агноним, паразит сўзлар ва х.), асосан, сўзлашув нутқига хос бўлиб, сўзловчининг ўз нутқини назорат қилмаслиги, тил элементларидан фойдаланишга эътиборсизлиги туфайли пайдо бўлади, бу эса тил ва нутқ софлигига путур етказувчи, тил маданиятига ёт бўлган луғавий бирликларнинг шаклланишига олиб келади.

8. Бугунги кунда ўзбек тили меъёрларидан оғиш ҳолатлари нафақат марказий ҳудудларда, балки юртимизнинг олис туманларида ҳам бирдек кузатилмоқда. Тил ва нутқ андозалари бузилишининг бу каби салбий кўринишлари асосан оммавий-ахборот воситалари орқали тарқалмоқда. Шунинг учун телекўрсатувларда, рекламаларда, интернет сайтларида, аввало, давлат тили устунлигининг таъминланишига эътибор қаратиш ва бу борада тилни ривожлантириш департаменти назоратини ўрнатиш зарур.

9. Кейинги вақтларда ўзбек тилига сўз ўзлаштиришда баъзи ноқисликларга йўл қўйилмоқда. Бу борада ўзга тилдан кириб келган сўзларнинг ўз тилдаги муқобилини топишга ҳаракат қилиш, хорижий сўзлар учун таклиф этилаётган арабча ва форсча сўзларни қабул қилишга шошилмасликка тўғри келади.

10. Мамлакатимизда бугунги тил сиёсати доирасида эколингвистика фанининг ривожланиши миллий тилнинг меъёрлашувида хизмат қилади ҳамда тилни сақлаб қолиш миллий тафаккур тарзи ва мулоқот қуроли сифатида унинг яшаб қолиши ва ривожланишини таъмин этади, қолаверса, ўзбек халқи феноменига хос миллий-маданий хусусиятларни тил воситасида авлодларга асл ҳолида етказишда алоҳида аҳамиятга эга.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING
SCIENTIFIC DEGREE DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02
AT FERGHANA STATE UNIVERSITY**

FERGHANA STATE UNIVERSITY

Kuldashev Nizomidin Akhmadaliyevich

**ECOLINGUISTICS: STUDIES OF THE LINGUOCULTUROLOGICAL
ISSUES OF THE PURITY OF LANGUAGE AND SPEECH**

10.00.01 – Uzbek language

**DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF PHILOSOPHY
IN PHILOLOGICAL SCIENCES (PhD)**

Ferghana – 2021

The theme of PhD dissertation is registered by Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministry of the Republic of Uzbekistan under the number B2021.2.PhD/Fil293

The dissertation has been prepared at Ferghana State University.

The abstract of the PhD dissertation is posted in three (Uzbek, English and Russian (Resume) languages on the website of the Scientific Council (www.fdu.uz) and on the website «ZiyoNet» Information-educational portal (www.ziyo.net)

Scientific consultant:

Muminov Sidikjon Mirsobirovich,
Doctor of Philological sciences, professor

Official opponents:

Ulukov Nosirjon Mukhammadaliyevich,
Doctor of Philological sciences, professor

Sobirov Abdulhay Shukurovich,
Doctor of Philological sciences, professor

Leading organization:

Urgench state University

Defense of the Dissertation will take place on «29» 12 2021, at 9:00 p.m. at a meeting of Scientific Council DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 under Ferghana State University (Address: 19, Murabbiylar Street, Ferghana, 100151. Tel: (99873) 244-66-02; fax: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

Dissertation could be reviewed information-resource center of Ferghana State University (registration number 141). Address: 19, Murabbiylar Street, Ferghana, 100151, Tel.: (99873) 244-71-28.

Dissertation abstract sent out on «16» 12 2021.
(Mailing report number 41 on «16» 12 2021).

Sh.M.Iskandarova

Chairman of Scientific Council Awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, Professor

M.T.Zekirov

Secretary of Scientific Council Awarding scientific degree, Candidate of sciences, docent

A.B.Mamajonov

Chairman of Scientific Seminar at the Scientific Council awarding scientific degree,
Doctor of Philological sciences, Professor

INTRODUCTION (annotation of the dissertation of the doctor of philosophy (PhD))

The actuality and significance of the dissertation work. The emergence and development of such areas in world linguistics as sociolinguistics, psycholinguistics, linguoculturology, cognitive linguistics, linguoecology in the anthropocentric direction also requires new approaches to the study of the object and subject of linguistics. The biggest problem that worries linguists today is the disappearance of world languages, the mixing of different languages around the world, and the deterioration of the purity of languages as a result of the violation of the norms of learning another language. Such anomalies in languages require a further expansion of the scope of ecolinguistic research, as well as the need for the practice of creating explanatory and translated dictionaries on the system and semantics of ecological terms.

To date, world linguistics has made significant progress in the field of macroecolinguistics of language ecology in addressing issues such as glottonazy, language genocide, destruction, interlinguistic conflicts, language policy and language planning. The study of the problem of language and speech in sociolinguistic, psycholinguistic, anthropocentric aspects corresponds to the contribution of microecolinguistics. Based on the relationship between ecology and linguistics, these studies unite around the concepts of ecolinguistics, linguistic ecology, ecological linguistics, linguistic ecology. At the same time, the study and analysis of the latest developments in the ecology of world languages, including the Uzbek language, plays an important role in determining the theoretical foundations of this direction.

Environmental issues in Uzbek linguistics include the preservation of the national language, its rational and rational use, protection of its language from other language elements that undermine its purity, ensuring the naturalness of the mother tongue on the basis of ecolinguistic factors and transmitting it to future generations. This coverage requires our linguists to study ecolinguistics on the basis of modern linguistic achievements in accordance with the current language situation and language policy in our country. Indeed, issues such as "preserving the purity of the state language, enriching it and improving the speech culture of the population"¹ put on the agenda such an important task as the study of the Uzbek language from an ecological point of view. In Uzbek linguistics, such issues as ecolinguistic - language purity, violation of norms in the Uzbek language, rational use of language, language preservation have not been studied in a monographic direction.

This dissertation research has served on a certain extent to realize the tasks determined in the following Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan "On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi" №PD-4797 on May 13, 2016; №PD-5850

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида// Hurriyat, 2019 yil 22 oktabr.

on October 21, 2019 "On measures to completely increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language", №PD-6084 on October 20, 2020 "On measures to further develop the Uzbek language in our country"; No. DRU-615 of the Republic of Uzbekistan "On the celebration of the Day of the Uzbek language" dated April 10, 2020; DCM-173 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated May 24, 2016 "On measures to implement the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan" On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi "PD-4797 dated May 13, 2016; Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated May 18, 2018 No 376 "On measures to improve the system of translation and publication of the best examples of world literature in Uzbek and masterpieces of Uzbek literature in foreign languages"; DCM-117 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated March 3, 2020 "On the organization of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi"; Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. DCM-61 of February 10, 2021 "On measures to ensure the gradually full transition to the Uzbek alphabet based on the Latin script."

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic. The research was conducted in accordance with the priorities of the development of science and technology in the country "Formation system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of society and a democratic state."

The scope of study of the problem. The first comments on ecolinguistic issues in world linguistics were published in 1972 by E. Haugen¹, in 1990, M.Halliday's research work on the ecology of language was published² and these studies led to the development of the ecolinguistics.

Researchers such as U.Mackey, A.Phill, P.Finke, L.Kalve, W.Trampe, I.Stork, M.Dihring, P.Muhlhausler defined the structural directions of ecolinguistics, macroecolinguistics and microecolinguistics. In the first direction, the issues of glottonasy, language genocide, destruction, interlinguistic conflicts, language policy and language planning were studied in detail. In the next stage, the issue of language and speech was studied in sociolinguistic, psycholinguistic, anthropocentric aspects³.

N.N.Djabo conducted research on issues related to the structure, semantics, and translation features of the system of ecological terms in French and Russian⁴. Also, L.A.Brusenskaya and E.G.Kulikova studied current problems of ecological lexicon⁵.

In the field of ecolinguistics in Uzbek linguistics such issues as language purity, violation of norms in the Uzbek language, rational use of language,

¹ Haugen E. The Ekology of Language // Haugen E. The Ekology of Language: essays by Einar Haugen/Selected and Introduced by Anvar S.Dil. Stanford, Californiya: Stanford University Press, 1972.

² Halliday M. Current Ideas in Sustemic Praktike and Theory. – London: Pinter, 1991.

³ Кислицына Н.Н. Эколингвистика – новое направление в языкознании // www.crimea.edu/tni/cultute

⁴ Жабо Н.Н. Экотерминосистема французского и русского языков: структура, семантика, особенности и способы перевода: автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2015.

⁵ Брусенская Л.А., Куликова Э.Г. Экологическая лингвистика. – М.: Флинта: Наука, 2016. – С. 184.

language preservation have not been studied in the monographic direction. Scholars such as A.Khojiev, A.Nurmonov, N.Mahmudov, R.Kungurov, E.Begmatov, Yo.Tojiev, E.Shodmonov, M.Mirtojiev, B.Urinboev, A.Rustamov, M.Rahmonov, S.Muminov, T.Qudratov, Sh.Iskandarova, N.Msahibov, R.Rasulov, K.Muydinov, Sh.Safarov, G.Toirova, B.Yuldashev, A.Mamatov, M.Kurbanova have studied the principles of preserving the purity of the Uzbek language, the elements that distort the language, the excesses in the language, purism¹.

The first research on the relationship between ecology and linguistics was conducted by H.D.Paluanova and Z.A.Djurabaeva. H.D.Paluanova studied ecological terms in Uzbek, Karakalpak, English and Russian languages in a comparative aspect and identified their derivation-semantic features². The types of ecological terms according to lexical-semantic groups, paradigmatic relations and structure are defined in the work of Z.A.Djurabaeva, Uzbek scientific lexicology was enriched with new data³.

¹ Ҳожиёв А. Термин танлаш мезонлари. – Тошкент: Фан, 1996; Ҳожиёв А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. – Тошкент: Фан, 2010; Ҳожиёв А. Ўзбек тилшунослик терминологиясининг ҳозирги аҳволи ҳақида // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари. I Республика терминология конференцияси материаллари. – Тошкент: Фан, 1986. – Б. 7; Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985; Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002; Ҳожиёв А., Решетова Л. Ўзбек тили грамматик терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980; Нурмонов А. Тилшуносликнинг психология билан муносабати // Танланган асарлар. 3 жилдлик. – Тошкент: Академнашр, 2012. 1-жилд; Нурмонов А. Танланган асарлар. 3-ж. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б.235; Нурмонов А. Она тилим – сўлмас гулим. “Андижоннома” газетаси, 2009 йил, 7 октябрь. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. 2 нашр. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009 й; Маҳмудов Н. Сўзимиз рост ва расо бўлсин. Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 2014 йил 2-сон; Абдурахмонов Х., Маҳмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент, 1981; Маҳмудов Н. Нутқнинг жўялилиги // Ўзбек тили ва адабиёти, 2007. 3-сон; Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб...// Ўзбек тили ва адабиёти, 2012. 5-сон; Маҳмудов Н. Зиддият ва маъно тараққиёти // Ўзбек тили ва адабиёти. 2014. 3-сон; Маҳмудов Н. Тил. – Тошкент: Ёзувчи, 1998; Маҳмудов Н. Ўзимиз ва сўзимиз. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1997; Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиёв Ё. Нутқ маданияти ва услубияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992; Бегматов Э. Нутқ маданияти проблемасининг пайдо бўлиши ва асосланиши // Нутқ маданиятига оид масалалар. – Тошкент: Фан, 1978; Шодмонов Э. Муомала муносабатларида қўлланилган сўз-гапларга доир. // Тилшунослик масалалари. – Тошкент, 1970; Миртожиев М. Тил софлиги қандай белгиланади? // Ёш ленинчи. – Тошкент, 1991, 12 январь. – Б.4.; Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. – Тошкент: Фан, 1972; Ўринбоев Б. Ўзбек тили сўзлашув нутқи синтаксиси масалалари. – Тошкент, 1974; Ўринбоев Б., Ўринбоева Д. Ҳозирги ўзбек тилининг сўзлашув услуби. – Тошкент, 1991; Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987; Раҳмонов М. Сўзлар оламига саёҳат Тошкент – Тошкент: Фан, 2011; Мўминов С.М. Оказионал нутқий номинацияда мотивациянинг роли: филол.фан.номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 1990; Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот ҳулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол. фан. доктТошкент ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Mo'minov S. Muloqot mezonlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004; Қудратов Тошкент Нутқ маданияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993; Искандарова Ш.М. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: Филол.фан. номз. ... дисс.автореф. – Самарқанд, 1993; Маҳкамов Н. Адабий норма ва плеоназм – Тошкент: Фан, 1988; Расулов Р., Мўйдинов Қ. Нутқ маданияти (ўқув-методик қўлланма). – Тошкент, 2004; Сафаров Ш., Тоирова Г. Нутқнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2007; Йўлдошев Б. Ўзбек эколингвистикасининг долзарб муаммолари // Til va adabiyot ta'limi (№ 7), 2013. – Б. 33–35.; Маматов А. Нутқ маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изоҳи. – Тошкент: Баёз, 2014; Қурбонова М. Ф. Абдурауф Фитрат ва ўзбек тилшунослиги. – Тошкент: Университет, 1997;

² Палуанова Х.Д. Экологик терминларнинг деривацион-семантик хусусиятлари (ўзбек, қорақалпоқ, инглиз ва рус тиллари мисолида): филол. фанлари д-ри дисс. – Тошкент, 2016.

³ Джурабаева З. Ўзбек тилида экологик терминлар: фил.фан.ном...дисс.автореф. – Тошкент, 2018.

N.Z.Pazliddinova's research focuses on the motivation of names in the system of phytonyms of Uzbek language¹, while N.R.Umarova studied phytonyms and zoonyms used in Navoi's works in the diachronic aspect within the concept of "nature"².

In our study, problems in the field of ecolinguistics were studied on the basis of new approaches to the prevention of language disorders and loss, the correct application of language units in speech.

The relevance of the research to the research plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The research was carried out within the framework of the research plan of Fergana State University in the direction of "Ecolinguistic problems of the Uzbek language."

The aim of the research is to study researches which were conducted in the field of ecolinguistics and language ecology in Uzbek linguistics and to develop recommendations for maintaining the purity of the Uzbek language.

The tasks of the research:

to elaborate of ecolinguistics problems;

to analyze ecolinguistic units and their concepts;

to develop the communicative, stylistic and functional aspects of language from the point of view of purity and norm;

to explain the importance of ecolinguistics for language preservation on the basis of text analysis;

to study the sociolinguistic, linguopoetic, linguoculturological features of ecolinguistic units in speech.

The object of the research is Uzbek literary texts, speech materials and prefaces.

The subject of research is the functional features of ecolinguistics, such as the preservation of language in its pure form, its rational use, the prevention of serious mistakes, disorders in communication.

The research method. The following analytical methods: descriptive, contextual, functional-semantic, methodological, sociolinguistic, linguoculturological and linguopoetic were used to cover the research theme.

The scientific novelty of the research is:

it has been proved that the inability to understand oral speech and irregularities in the use of words cause language disorders;

within the framework of linguoecology, as a routine process that undermines the purity of the Language, linguistic aspects of the Uzbek language, such as vulgar words, agonyms, argo words, various violations in obsenism (obscenism in speech), as well as verbal etiquette, communication habits were revealed;

the national, traditional, religious, philosophical, ethnic and creative motivations which are typical to the Uzbek language, as well as the correct, precise

¹ Пазлиддинова Н.З. Ўзбек тилида фитонимларнинг лексик-семантик хусусиятлари: филол. фанлари бўйича фалсафа д-ри (PhD) дисс. автореферати. – Фарғона, 2018. – Б. 8-21.

² Умарова Н.Р. Алишер Навоий асарларининг лисоний-концептуал тадқиқи: филол.фанлари д-ри (DcS) дисс. – Фарғона, 2021.

and concise semantic and functional aspects inherent in the purity of the language have been grounded;

ecolinguistics as a criterion for preserving the purity of language, as well as verbally, spelling, methodologically misused words, vulgar, barbaric, slang and agnonyms, terminologies introduced by colloquialism, inappropriately used advertisements, distortions in words and phrases were proved.

The practical results of the research are as follows:

the tasks of ecolinguistics as a separate science in Uzbek linguistics have been studied;

the social, artistic and cultural functions of the language have been limited as a criterion that indicates the stability and prospects of the language in ecolinguistics;

lexical elements that impair the purity of language have been highlighted;

the social relations between communicators that undermine the purity of language have been revealed.

The validity of the research results is explained by the nature of the Uzbek language, the fact that conclusions are drawn, the objectivity of the materials, the methodological perfection of the basis of the research, as well as the accuracy of the issues raised.

Scientific and practical significance of the research results:

The scientific significance of the research results is explained by the fact that it serves as a theoretical source for further development of ecolinguistic theory, comprehensive study of problems related to language ecology, improvement of new views on linguoecology, rational use of language units and their preservation.

The practical significance of the results of the research is that they can be used in the study of social relations between language speakers, the creation of new types of dictionaries of spoken, folklore, dialectal, folk, official, real and mythological names, as well as it can be used in teaching subjects such as linguistic theory, modern Uzbek literary language, semiotics in philological faculties and organizing special courses and seminars, creating textbooks and manuals.

Implementation of the research results. From the results of ecolinguistics as a direction that preserves the purity of language:

in the field of linguoecology as a regular process that impairs the purity of the language, the proposals on various disorders of vulgar words, agnonyms, slang words, obscenism (obscenity in speech) in 2013-2014, I-2013-57 Development Coordination Committee of Fergana Regional Territorial Innovation Activity and Technology Transfer” in the direction of “Social ecological problems” (Reference No. 06-06 / 5053 of the Fergana Regional Governance dated July 6, 2021). As a result, the causes of purism in the context of social ecological problems have been identified and differentiated from related phenomena, a certain effect has been achieved on its correct application in speech;

national, traditional, religious, philosophical, ethnic and creative motivations inherent in the ecology of the language, as well as scientific conclusions on the

semantic and functional aspects inherent in the norms of purity of the language are widely used in the preparation of a textbook entitled "Text Linguistics" (according to the order №237 of the Ministry of Higher and secondary special education dated May 31, permission №237-317) As a result, the topics of this textbook such as "stylistic means" and "means of forming the artistic text" are enriched on the basis of Uzbek speech manners and purity of speech, literary-artistic, scientific views on negative events that distort speech and theoretical scientific evidence; materials such as ecolinguistics as a criterion for maintaining the purity of language, as well as verbally, spelling, methodologically misused words, vulgar, barbaric, slang and agnonyms, terms introduced by colloquialism, clutter in oral speech, irregularly used prepositions, distortions in words and phrases were used in the program "Bedorlik" of the TV and radio channel "Uzbekistan" and in preparing the script of the programs "Education and Development", "Literary Process". (Reference of the TV and radio channel "Uzbekistan" dated July 15, 2021, Uz-RK-04-25 / 1182). As a result, it became informative and useful for the audience to have a comprehensive knowledge of Uzbek speech etiquette and purity of speech, literary-artistic, scientific views and conclusions on the negative phenomena that disrupt speech.

Approbation of the research results. The results of the research were discussed at 19 scientific conferences and 8 international conferences.

Publication of the research results. 26 scientific works have been published on the topic of the dissertation. 5 articles have been published in the journals recommended by the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including 4 in national and 1 in foreign journals.

The structure and volume of the dissertation. The content of the dissertation consists of an introduction, three main chapters, a conclusion, a list of references. The total volume is 138 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the introductory part of the dissertation work the topicality and actuality, the aim and tasks, the object and the subject of it, its appropriateness to the basic directions of the development of the science and technologies, the scientific novelty of the research and the practical results, the practical and theoretical value of the obtained results are revealed; the data of implementing the results of the research into the practice, the structure of the dissertation and the list of published works are given.

The first chapter of the dissertation, entitled "Theoretical Issues of Language and Speech Purity" analyzes the work of scholars who have studied language and speech purity (Ecolinguistics) and examines some of the linguistic phenomena that lead to the decline of any language.

The first part of the chapter is entitled "Ecolinguistics as a New Science in Linguistics." Our society is on the brink of ecological disaster. This is due to various changes in the environment. Covering more than 70 fundamental sciences,

including ecology, the terminology of ecological science is also used to define the phenomena of degradation in the linguistic culture of society. Ecological ideas also began to be extrapolated to the field of language (scientific prediction of events). The use of the internal potential of language, metaphorical processes, as well as the substantiation of semantic and pragmatic relations within the symbol used in the language are characterized by the expansion of the use of one or another term, terminological units. Scholars around the world are focusing on certain linguistic phenomena that lead to the decline of any language. For example, linguist MN Epstein uses terms such as "syndrome of learning words from other languages", "language criminalization", "linguocinism". These terms refer to the inhumanity of public opinion, the increase in slang and vulgar words in speech, the decline in general literacy, and other factors. Indeed, today it is a bit difficult to say anything positive about the status of the Uzbek language. It is high time to think about the future of the Uzbek language, instead of using lofty phrases. Many scientists are paying attention to this issue. Many scholars are paying attention to this issue. Scholar V. S. Elistratov notes on the purity of language: "...when it comes to purity or impurity, as any linguist can answer, I will answer in this way: it is impossible to allow the contamination of the language, it may lead to contamination or dilution of the speech, and then the standing speech, the brain and the soul. The mind and soul of those who hear you... That is, there is no language degradation, there is a degradation of people who speak the language."¹

One of the main reasons for the frequent reference to ecology in world linguistics is the predominance of the idea of conservation, which is considered important (trunk) in this science². Ecological linguistics has a well-developed mechanism in world linguistics. Linguist A.Fill³ proposes the following differentiation of the basic terminological units in this field:

- 1) ecolinguistics (ecolinguistik - ecolinguistics) is a general term for the fields of scientific knowledge that combine linguistics and ecology;
- 2) language, ecology of languages (ecologie der Sprache (n) - ecology of language (s) studies the ratio, influence to each other and interaction of language (preservation of language and its diversity);
- 3) ecological linguistics (ecologische linguistik - ecological linguistics) extrapolates ecological terms and ecological principles (for example, the concept of ecosystem) into the language;
- 4) Linguistic ecology (sprachekologie- language ecology, linguistic ecology) examines the relationship and interdependence of language and "ecological" issues.

According to MK Pylaeva⁴, there are two directions in ecolinguistics. The first is the ecology of language, which carries out the metaphorical transfer of

¹ Литературная газета. – Москва, 2012. № 42.

² Иванова Е.В. Цели, задачи и проблемы эколингвистики. Прагматический аспект коммуникативной лингвистики и стилистики // Сборник научных трудов Е.В.Иванова. Челябинск: Образование, 2007. – С. 41-4

³ Fill A. Ecolinguistics und Amerikanistik. Band 23. Heft 1. – Tübingen, 1998.

⁴ Пылаева Е.М. К вопросу об эколингвистике в свете современных эколого-эволюционных исследований // Культура и образование. Ф Пылаева Е.М. К вопросу об эколингвистике в свете современных эколого-

ecological concepts (concepts such as ecology, environment, ecosystem itself) to language, and the second is linguistic ecology, which considers language and texts on the basis of "ecological" principle. It explores the role and potential of language in reflecting the problems of reality around it.

If we look at the works of V.B.Kasevich, V.V.Kolesov, L.I.Skvorsova, A.P.Skovorodnikova, V.I.Shakhovskoy, G.A.Kopnina on "Language ecology", we can see that metaphors such as lexical erosion, language environment, impurity of language environment, language diseases, language preserving have become more popular. There is an opinion that the language is said to have a healthy lifestyle, active movement of the language, and even the language has seasonal diseases and linguonecrosis. In general, they all rely on the traditional metaphor of "language – a living organism".

In general, linguistic ecology was formed in response to the need to obtain information about the object of the national language situation, in order to predict the main trends, that is, "language diseases", to save it from negative influences. Linguistic ecology plays a special social role on the basis of a comprehensive study of the language environment and a certain typical formation of society. The preservation of the vitality of language, which expresses the world around human-being, is manifested in the ecological linguistic circle.

The second part of the chapter is called "Linguoecology-language conservation policy". Today it is noted that the assimilated words, which are difficult to understand for ordinary people are used excessively. This creates a number of difficulties in interaction. As a result, linguoecology has emerged as a new direction in modern linguistics that studies these issues. Linguoecology is formed as a result of the interaction of the science of ecolinguistics and is considered a language policy aimed at preserving all processes in the language (ethnic, dialect, etc.). Linguoecology usually involves the legal protection of linguistic diversity, the expansion of the social functions of language formations, the development of direct measures to raise the prestige of the native language and, in general, the language in society. It is impossible to separate linguoecology from educational problems, since language environment forms a person.

As L. Bukhareva noted: "The behavior of degradation (degradation) on the linguistic behavior of members of society is regarded as a contradictory concept¹". Experts are using the method of dependence on demand needs to uncover the significance of the problem. This process serves both general and private interests, which are intended for a long-term perspective. This is observed in advertising texts used in breaking the norms of ethics, spelling, word application of the language. The idea of linguoecology encourages a thorough understanding of the problem. In linguistics, one of the peculiarities of linguoecology is to have linguistic means (substandard) that are not specific to the language, as well as an objective, natural attitude to the slang.

эволюционных исследований // Культура и образование. – Февраль 2014. - № 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/02/1367> (дата обращения: 01.02.2014).

¹ Бухарева Л.П. Лингвоэкологические факторы процессов оптимизации языкового поведения: на материале Республики Марий Эл: автореф. дис.... канд. социол. наук. – Москва, 2009.

A particular “painful point” of the modern linguocultural situation is the lack of a stylistic palette or “high register, i.e., literacy, writing, printing style”. This situation is entirely due to the socio-political conditions, i.e. the changes in the socio-economic life of Uzbekistan. Today there is no demand for praising language tools. However, nothing has been created to replace the lost “high register” and the use of words used in everyday life, and only simple, obscure words in communication, threatens the spiritual health of the nation.

The third chapter is entitled “An Ecological Approach to Language Phenomena”. It is essential that every language speaker follows the norms of language in order to master the rules of speech. After all, “the unique words and terms of each language emerge due to the need to express the way of life, history, living conditions, psychology of the people who created this language.”¹ Language is constantly evolving, and this development is related to the human factor. The development (enrichment) of a language can be positively influenced by the acquisition of words from dialects, other languages, the creation of new words, such a developmental process can also have a negative impact on language. It is known from history that many languages appeared in the world and some languages became dead languages. The reason for this is non-compliance with the normative rules of language, disregard for the ecology of language.

We also see that in textbooks, manuals, scientific articles and monographs about the Uzbek language, several words are used for the same linguistic phenomenon, and vice versa, one word is used as a term for different phenomena. This is not a positive thing. For each event, there must be a single term that accurately reflects its meaning². Indeed, in the field of linguistics itself, some of these problems in linguistics itself, i.e., terms in linguistics, do not correspond to the essence of the phenomenon, and some are more than one for an event. Solving this problem is one of the main tasks of language ecology, which is currently developing as a new direction in linguistics.

Each time period, historical events retain their traces in the language. As a result, the modern Uzbek language has moved away from its past. Language phenomena that do not meet the requirements of socio-historical development gradually disappear from the general linguistic interaction. They have been replaced by new events that have emerged in accordance with modern requirements. As a result, as mentioned above, the modern Uzbek language has moved away from its past. These events can be seen in comparison with the events reflected in the inscriptions³. In the Urhun-Yenisei inscriptions, the suffix “qaru” denoting the ancient direction is preserved only today in words such as outside, inside. Later, “qaru” was reduced to “-qa / -ga / -ka” and changed into “-gha”, then into “-ga”. The word “teskari” (reverse) had been “tersqaru”, with a single

¹ Қодиров П. Тил ва эл: Темурийлар давридаги мумтоз адабий тилимиз муаммолари. Илмий бадиа. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2005. – Б. 6.

² Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 6.

³ Аширбоев С, Азимов И. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси фанидан ўқув қўлланма. – Тошкент, 2012. – Б. 3.

sound dropped to make it easier to pronounce, and changed into "teskari" form. This, of course, shows that language strives for convenience¹.

The fourth part of the first chapter is entitled "Normative principles in the Uzbek language." Language goes a long historical way while forming and developing. In the process, it gradually improves. This situation is observed in its internal structure, in the fact that the rules of practice come to a certain system. "From the point of view of internal construction, language is a complex system of a certain number of closely related language units and the rules of use of these units."² The existence of this system is the criterion for emerging of term of norm. Hence, a norm is a measure that regulates all the processes of language. "Norms are the laws and possibilities of using language units in different forms of speech, which are defined by society."³

The norm consists of "laws and opportunities" defined by members of society. First, "as long as our perception of the material side of language emerges in speech, the form and appearance in which it takes place will be determined by certain norms of society."⁴ For example, if we want to make a gesture that means "go away," we move the palms of our hands two or three times in opposite directions. In speech, however, we can pronounce this condition through a system of sounds. This is a norm accepted by society. "Everything that is said is part of the norm. Accordingly, language possibilities pass through the normative window and emerge in speech."⁵

The second chapter is entitled **"Interpretation of Purism in Uzbek Linguistics"**, the first part of it discusses the long-standing struggle for the purity of language and speech in the Uzbek language. The struggle for the purity of language and speech in Uzbekistan has a long history, and before discussing it, it is necessary to explain the main terms related to the topic. Purism (fr. Pur → lat. Purus from "pure") - as a direction of painting and architecture in Europe in the early twentieth century, artists in their work focus on aesthetic clarity, purity⁶, that is, without any other innovations. Purism emerged as a way to preserve the uniqueness of each field of science, to protect it from innovations that have not yet been proven, and to prevent it from becoming incomprehensible as a result of change. This was originally widely used by Arabic linguists. For example, "The Holy Qur'an in terms of language and narration, which is the first of the main sources of Islamic teaching (the Qur'an, the Sunnah, the consensus, the "Qiyas"), is fully manifested only when one reads and thinks about it in Arabic. When translated into any other language, the characteristics of the Qur'anic language, the poetic style, the charming tone, and the spiritual influence lose their power. No matter how skilled, experienced, or vocabulary-rich the translator is, he cannot perfectly express the content of the verses in Arabic in another language. This is an

¹ Вохидов Э. Сўз латофати. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б. 96.

² Содиков А., Абдуазизов В. А., Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. – Тошкент, 1981. – Б. 22..

³ Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 7.

⁴ Каримов С. Тил таълими ва меъёр. – Тошкент: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002.

⁵ Неъматов Х., Расулов Р. Юкоридаги асар. – Б. 27.

⁶ Пуризм // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Пуризм> (значения) (дата обращения: 26.10.2021)

undeniable fact.¹" Later, this process flourished in the linguistics of other nations, such as Iran, Turkey, and Turkmenistan.

Zahiriddin Muhammad Babur also continued the tradition of Alisher Navoi in the development and preservation of the purity of Uzbek language. Babur paid great attention to the culture of speech, to making speech simple, fluent, comprehensible. He always followed this rule in his creative activity. He also encouraged other poets and writers to write in pure Turkic. It was no coincidence that Bobur paid special attention to the culture of speech. Babur wrote to his son Humayun about this: *"Хатингни худ таиивиш билан ўқуса бўладур, вале асру музлақдур (жуда чалкашдир). Насри муаммо ҳеч киши кўрган эмас. Имлонг ёмон эмас, агарчи хили рост эмас. Илтифотни то била битибсен, қулунжни ё била битибсен. Хатингни худ ҳар тавр қилиб ўқуса бўладур, вале бу музлақ алфозингдин (чалкаш сўзлар) мақсад тамом мавҳум бўлмайдур (тушунмайди). Ғолибо хат битарда қоҳиллигинг (бўйлигинг) ҳам ушбу жиҳаттиндир. Такаллуф (ҳашамат, безак) қилай дейсан, ул жиҳатдин музлақ бўладур, мундин нари бетакаллуф ва равшан ва пок алфоз(тил) била бити, ҳам сенга таиивиш озроқ бўлур ва ҳам ўқиғувчига"*² (The letter itself can be read with concern, however it is very confusing. No one has seen the prose problem. Your handwriting isn't bad, though the quality isn't good. Your handwriting can be read in any way, but the purpose of this is not understandable. This is also the aspect of your illiteracy when you write a letter. If you want to do decoration, it will be dull in all respects, and if you know how to do it, you will have less anxious and you will be less problematic for the reader).

The second paragraph of the chapter is devoted to "Problems of Uzbek speech etiquette and purity." The etiquette is derived from French. (*étiquette*) - means "manners", "ceremonial order". It means the interaction that is accepted in social groups, societies³. "Etiquette is one of the most visible attitudes in behavioral culture. Etiquette is basically a person's external culture, behavior in relationships with others, while speech etiquette ensures compliance with the rules of behavior in the process of communication among people.

If we pay attention to the works of medieval writers, we can see that they are didactic nature based on science. They have a preference for teaching over instruction, guidance, and study. Kaikous's "Qobusnoma", Farobi's "Fozil odamlar shahri", Ahmad Yugnaki's "Hibatul Haqiq", Saadi Sherozi's "Gulistan" and "Boston", Alisher Navoi's "Mahbub ul-Qulub", Abdullah Avloni's "Turkiy guliston yokhud akhloq", Pandnomalar" are examples for it.

It can be seen that in researches, speech etiquette units have been studied with certain aspects, and more importantly, have been identified as the object of research. In particular, a number of research works have been conducted in Russian⁴ and Uzbek¹ linguistics in this field.

¹ ҚУРЪОНИ КАРИМ. Абдулазиз Мансур таржимаси. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2001.

² Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.

³ Ўзбек тилининг изохли луғати. 5- жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 61.

⁴ Степанов А. О культуре речи. – М.: Искусство, 1961; Николаева Т. М., Успенский Б.А. Рецензии о новых работах паралингвистики. Вопросы языкознания. №6. – М., 1965; Костомаров В.Т., Русский речевой этикет

As people communicate within the same profession, etiquettes are formed in a way that is specific to their profession, nature, and the use of specific speech etiquette constructions becomes typical. For example, the topic of the seller's conversation is buying and selling, and in his speech words and phrases such as: "I buy", "I sell", "you will be satisfied", "I will sell and go", "Price is negotiable", "have a blessing", "agree", "have a good day" are widely used.

Chapter three of this chapter focuses on "speech-disrupting negative phenomena." When it is said in linguistics that speech is pure, first of all, it is understood whether its literary language corresponds to the linguistic norm. The table below contains lexical units that disrupt ecolinguistics (see Table 2.1):

// Русский язык за рубежом (№1), 1967; Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974; Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет. Тошкент 2-изд. – М.: Русский язык, 1978; Формановская Н.И., Акишина А.А., Акишина Т.О. СПРОСИТЕ И ПОПРОСИТЕ. – М.: Русский язык, 1989; Бернштейн С.И. Язык радио. – М.: Наука, 1977; Ступин Л.П., Игнатьев К.С. Современный английский речевой этикет. Тошкент – Л.: ЛГУ, 1980; Горелов И. Невербальные компоненты коммуникации. – М.: Наука, 1980; Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Известия АН СССР / Сер. Литературы и языка. ТОШКЕНТ 40. – М., 1981. №4; Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методологический аспекты. – М.: Русский язык, 1982; Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989; Федоров А. Образная речь. – Новосибирск: Наука, 1985; Кожин А.Н., Крылова О.А., Одинцов В.В. Функциональные типы русской речи. – М.: Высшая школа, 1982; Гольдин В.Е. Обращение: теоретические проблемы. – М.: Либроком, 1987; Алпатов В.М. Япония. Язык и общество. – М.: Муравей, 1988; Львова С. Язык в речевом общении. – М.: Просвещение, 1991; Колесов В.В. Язык города. – М.: Высшая школа, 1991; Фирсова Н.М. Испанский речевой этикет. Тошкент – М.: Высшая школа, 1991; Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001; Голубовский Д.А. Невербальная коммуникация в древнерусских письменных источниках: опыт семантического анализа: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2009; Ночевник М.Н. Культура и этика общения. – Ташкент: Узбекистан, 1985.

¹ Шодмонов Э. Муомала муносабатларида қўлланилган сўз-гапларга доир // Тилшунослик масалалари. – Тошкент, 1970; Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. – Тошкент: Фан, 1972; Ўринбоев Б. Ўзбек тили сўзлашув нутқи синтаксиси масалалари. – Тошкент, 1974; Бегматов Э. Нутқ маданияти проблемасининг пайдо бўлиши ва асосланиши // Нутқ маданиятига оид масалалар. – Тошкент: Фан, 1978; Абдурахмонов Х., Маҳмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент, 1981; Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987; Мўминов С.М. Оказионал нутқий номинацияда мотивациянинг роли: Филол. фан. номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 1990; Ўринбоев Б., Ўринбоева Д. Ҳозирги ўзбек тилининг сўзлашув услуби. – Тошкент, 1991; Қўнғуров Р., Бегматов Э., Тожиев Ё. Нутқ маданияти ва услубияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992; Раҳматуллаев Б. Этикетные формы обращения и привлечения внимания в современном русском языке (в сопоставлении с узбекским): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1992; Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993; Искандарова Ш.М. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: филол. фан. номз. ... дисс.автореф. – Самарканд, 1993; Маҳмудов Н. Тил. – Тошкент: Ёзувчи, 1998; Маҳмудов Н. Ўзимиз ва сўзимиз. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1997; Маҳмудов Н. Нутқнинг жўялилиги // Ўзбек тили ва адабиёти (3-сон), 2007.; Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти (5-сон), 2012.; Маҳмудов Н. Зиддият ва маъно тараққиёти // Ўзбек тили ва адабиёти (3-сон), 2014; Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот ҳулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: филол. фан. докт. Тошкент ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Mo'minov S. Muloqot mezonlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004; Расулов Р., Мўйдинов Қ. Нутқ маданияти. – Тошкент, 2004; Акбарова З.А. Ўзбек тилида мурожаат шакллари ва унинг лисоний тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 2007; Сафаров Ш., Тоирова Г. Нутқнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари. – Самарканд: СамДЧТИ, 2007; Ахмедова Н.Ш. Ўзбек тилида мурожаат бирликларининг семантик-коннотатив тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 2008; Расулов Қ.А. Ўзбек мулоқот ҳулқининг функционал хосланиши: филол. фан. номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 2008; Маматкулов А.Л. Француз тилида "Нутқий хушёрлик" – социолингвистик ҳодиса сифатида: филол. фан. номз. ... дисс.автореф. – Самарканд, 2012. – Б.27; Нурмонов А. Тилшуносликнинг психология билан муносабати // Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012; Маматов А. Нутқ маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изоҳи. – Тошкент: Баёз, 2014; Газиева М.Х. Мулоқот жараёнида просодик воситаларнинг лингвопрагматик хусусиятлари: филол. фан. бўйича фалсафа докт. дисс.автореф. – Тошкент, 2018.2569

Table 2.1 Lexical units that disrupt ecolinguistics

№	Lexical unit name	Note	Samples	According to the specificity and non-specificity of the inner nature of language	
				Specificity	Non-Specificity
1	Dialecticism	pronunciation of words, phrases, as well as grammatical forms referring to local dialects	<i>шоти (нарвон), каллапўш (дўнни)</i>	✓	
2	Varvarism	inappropriately used foreign words and phrases	<i>окей, короче, есть қилмоқ</i>		✓
3	Jargon	Special words and phrases that are used by particular groups of people	<i>қозоз, кўк/кўкат (доллар); шатка (пора), вьника (олий жазо)</i>	✓	✓
4	Vulgarism	rude, insulting words; curses	<i>ландавур; паразит</i>	✓	✓
5	"Parasite" words	words with excessive repetition in speech	<i>демак, қисқаси, шу, хуллас; зато</i>	✓	✓
6	Chancellorism	template words	<i>маълум бўлдики, бундан кўринадики</i>	✓	
7	Argotism	words that are understandable only to a particular class group	<i>ҳазрати олийлари, зоти олиялари</i>	✓	
8	Agnonym	words that are unknown, unfamiliar, incomprehensible to those who communicate in that language	<i>банкрот, тик-ток</i>		✓
9	Slang	words or phrases that are mainly used by youth	<i>ўрамоқ (бошини айлантирмоқ), сирпантирмоқ (панд бермоқ); танка (ҳимоячи)</i>	✓	✓
10	Obsenism	obscene uses in speech	<i>ҳунаса</i>	✓	
11	Stamping and cliché	artificially repeated words in speech	<i>дам бу дамдур ўзга дамни дам дема</i>	✓	

In fact, a good, pure speech should be structured in accordance with the requirements of the current Uzbek literary language and should not contain

elements of a different language and an unusual language. Such adopted words and phrases undermine the purity of cultural speech. Good speech should be formed in accordance with the requirements of the literary language, be free from various supernatural and anti-behavioral language elements. The purpose of speaking is to convey the events to the listener correctly as the speaker intended. Therefore, it is important to achieve the correctness, fluency and logic of speech. The thinker calls on the speaker to understand the importance of the language, without fuss, to better understand the meanings of the word and to compose the speech fluently. Indeed, Yusuf Khos Hadjib said about the right choice and correct application of the words in his work "Kutadgu bilig", which is a wonderful artistic monument of the Turkic peoples in the 12th century: "Билиб сўзласа сўз билиг саналур" (If you speak knowing something then it is considered as knowledge). About compactness and concise statement of opinion:

*Угуш сўзлама сўз бирор сўзла оз,
Туман сўз тугунин бу бир сўзла ёз,*

Meaning: don't say too many words, say less. Solve the thousand word puzzle with one word¹.

The meaning of "dum, khachcha, mejdunarodniy, lokomativ, nishtyak" which is found in the speech of some students today and understandable only for themselves, cannot be positively assessed. One of the language units that negatively affects speech clarity is slang. Slangs are used in fiction to show the rudeness, the lack of culture of some heroes, but such words are not used in ordinary speech. Failure to follow speech purity reduces its influence:

In linguistics, insulting words that are called vulgarisms expose inappropriate expressions such as negative attitude, discrimination, insult. Such words live in speech not according to more nominative meanings, but according to the exact connotative meanings. Insulting words are used mainly in works of heroes' speech. In the process of linguistic analysis, vulgarisms can be grouped according to who uses them (gender, social class, position, age, etc.) in speech, in what situations and for what reason, and their lexical-semantic structure, dialectal forms. Examples: - Хей! Баққа туш, энафар! Момо қо-олди... Юрагинг совудими, хароми? Энди яйлов кенг бўлди сенга! Боғда жавлон урасан, силкасал! (Hey! Come here, baby! Granny is staying ... Are you satisfied, ass...? Now you have a broad field!) (Shukur Kholmirzaev).

The third chapter of the dissertation, entitled **"Ecolinguistics and the problem of speech perfection in the Uzbek language"** studies the ecolinguistic problems in the Uzbek language. The first part of the chapter is called "Violations of the nomenclature in Uzbek language".

Today, as globalization processes keep increasing, it is becoming more important to preserve the purity and rich potential of Uzbek language, preserve this priceless spiritual treasure and pass it on to future generations. Unfortunately, the fact that the names of places, advertisements and announcements, the signs of buildings are allowed to neglect the native language, offends the scholars of Uzbek

¹ Yusuf Xos Hojib. Kutadgu bilig. Cho'lpon nashriyoti. – Toshkent, 2007. – B. 17.

language. Undoubtedly, these ambiguities, incomprehensible (agnonymous) cases in place names reduce the practical significance and prestige of the language.

The term agnonym is derived from the Greek and means "unknown, incomprehensible, indefinite." This means that for those who communicate in a particular language, words that are unknown, unfamiliar, incomprehensible in that language are generalized under the name of the agnonym.

Agnonyms are not linguistic (linguocentric) phenomena, but an anthropocentric¹ ([from Greek -anthropos - man] - a worldview and scientific approach that interprets all events and relationships in terms of their significance for man and his interests) phenomenon that studies linguistic view of the world or language in isolation from its owner.² This should be considered as an event related to the ability of members of the community to use the language.

As in all periods of time, the pure development of language depends to some extent on the services of the representatives of that field, i.e. linguists, writers, teachers, journalists. "In linguistics, *"conscious intervention in the life of language", "conscious management of language", "language regulation", "language normalization", "setting language norms", "language grinding", "improving language norms", "language processing"* and others represent the theoretical and practical work of writers and linguists on the development and progress of language³".

During the Soviet regime, there was a strong attempt to eradicate national languages, especially Uzbek language. This led to a decrease in the social function of the Uzbek language. As a result, there were violations in the naming of organizations and institutions. *Karl Marx, Lenin, the Kirov collective farm, etc...*

Utkir Hoshimov wrote in his story "Respect for the Dog lover" : "Dukhnovsky discussed in his article "what nicknames should be given to dogs?" not to give a dog a human name, and he lists the nicknames can be given to dogs: *Askar, Botir, Komila, etc ...*⁴ ". The more annoying the Uzbek names given to the dog, the more influential the inaccuracies in naming places.

The names of the advertisements on buildings in the streets of Uzbekistan still contradict the laws of the Uzbek language. Today, most of the advertisements on the streets of the capital or in other cities are written in foreign languages. Names such as *"Florence", "Sushi bar Yaposha", "Lopera", "El Gaucho" restaurants, "Roma pizza", "La miranda", "Rojo ojo", "Look" consumer services, "Dolche Fredo", "Burger house", "Kofi like", etc.*, which are strange words to Uzbek language, remain the object of ecolinguistic science.

The second paragraph of the chapter is entitled "Speech Perfection and Obstetrics", the word obsenism is discussed in detail, which has recently emerged in linguistics. As a result of the emergence of environmental problems in nature

¹ Алихонов Б., Самойлов С., Ибрагимов Р. Ўзбекча-русча-инглизча экологик изоҳли луғат – Тошкент: Chinor ENK, 2004. – Б. 24.

² Йўлдашев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 64.

³ Бегматов Э., Маматов А. Адабий норма назарияси (адабий норманинг шаклланиш ва яшаш қонуниятлари.. III қисм. – Тошкент, 1999. – Б. 8.

⁴ Hoshimov O'. Daftar hoshiyasidagi bitiklar. – Toshkent: Sharq, 2013. – Б. 65.

and society, the concepts of conservation of nature and society, saving the world began to emerge. These concepts also influenced the field of linguistics and led to the formation of ecolinguistics. Russian linguist G.Ya.Solganic believes that ecolinguistics which is the part of sociolinguistics should be engaged in studying language antropocentrism, the norms of the use of vulgar words, jargons and argo in the process of communication, the moral and cultural factors of the language¹.

When it comes to preserve the purity of language and speech, it is first necessary to comment on the words and phrases that some young people use today, that is, barbaric words. Barbarism is derived from the Greek word barbarismos, which means "foreigner." Barbarisms are words and phrases that have not been adopted, are not specific to its norms, and are used as a phenomenon of another language.²

Barbarisms are lexical elements inherent in the style of speech, which violates the literary norm of language and is not part of its basic vocabulary. Barbaric words are sometimes used in fiction to convey a local environment, to characterize images. For example, barbarism³ refers to money ("*ko'k*"(*green*)-"*dollar*"), position and personality ("*mer*"(*mayor*), "*boss*", "*baron*"), etc., and is also used in mockery. After the Uzbek language gained the status of the state language, the Uzbek language began to be actively cleaned from barbarisms ("*madam*", "*bratan*", "*zemlyak*", "*paxan*", "*dedulya*", etc.) that came from various languages, especially Russian.

Uzbek language is one of the richest and the most ancient languages in the world, which is a centuries-old cultural, scientific, educational and artistic reflection of Uzbek nation and a bright and invaluable product of its historical potential. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 21, 2019 No PF-5850 "On measures to thoroughly increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language" further strengthened the attention to the state language. Paragraph 4 of the decree clearly defines the tasks of "preserving the purity of the state language, its enrichment and improving the speech culture of the population." However, nowadays the misuse of not only Uzbek but also other languages in the speech of young people has increased. This, in turn, has a significant negative impact on the reputation of the Uzbek language. Here are some of them: "Vaapshe" - derived from the Russian word "вообще" // used in the meaning of "in general"; "Karochi" - derived from the Russian word "короче", meaning "briefly"; "Dalban" - derived from the Russian word "долбань, долбить", meaning "stupid"; "Trezi" or "Trezvi" - derived from the Russian word "трезвый", used in the meaning of "not drunk, vigilant, alert"; "Dubil" - a French word, derived through the Russian word "дебил", used in the meaning of "fool, stupid", is a type of disease in medicine; "tormiz" - derived from the Russian word "тормоз", meaning "stagnant, slow-moving, stupid"; "Davay, davay" - derived from the Russian word "давай", meaning "hurry up"; "Ragatka" - derived from the

¹ Солганик Г.Я. О новых аспектах изучения социолингвистики // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. № 3. – Москва, 2000. – С. 31.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдлик. 1-жилд. – Тошкент, 2006. – Б. 441.

³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2001. – Б. 49.

Russian word "погатка", meaning "slingshot", means "man who talks a lot"; "Small screw thread" is used for a person who repeats a sentence over and over.

Obsenism, which is used in linguistics, is derived from the Latin word "*obscenus*", which is obscene, shameful; from a linguistic point of view, it means obscene expression, swearing, explanation.¹ Examples of this are the following expressions that are used by some of our young people in "street language" (sorry in advance for rude words):

"*Churka*" - a piece of wood in Russian, meaning chock wood. It is believed that in ancient Slavic peoples idols were made of wood and had a god named "*Chur*".

"*Urod*"-coming from the Russian language, is one of the words that is often encountered in the language of the "street", and in fact this word is used for a person who was born ugly, rude and scary, however in Uzbek language some people use it to insult each other.

"*Tupoy*" is derived from the Russian word "*mynoi*", which means "blunt, dull". Let's get our language back to stream, otherwise we'll lose it. Language is the last dress of the nation, and if we lose it, we will be naked ..."² Only a person who respects the Uzbek language will understand how important it is. After all, we must not forget that the preservation of our language is the sacred duty of all our compatriots.

The third paragraph of the chapter, entitled "Destructive Phenomenon in Colloquial Language," discusses the existence of concepts such as loss and death in linguistics, as in all fields today. This process is called "destructiveness" from a philosophical, moral and aesthetic point of view. Destructive is derived from the Latin word *destructivus*³, which means "destructive, catastrophic, annihilation". The word "catastrophic"⁴ in the Uzbek language dictionary means "leading to destruction, misfortune, erodes and destroys." In different dictionaries, the phenomenon of destruction is interpreted as "breaking, destroying the normative structure of something." This understanding implies the normalization of things, the development of any process, the disruption of historical, evolutionary movements, the possible violation of links that ensure the stability of a particular system.

There is no doubt that the thirty-one-year development of the Uzbek language as state language gives sufficient testimony to the prestige of our language. However, there are some problems with its use as a state language, its study and teaching as a native language, and overcoming them is essential for the development of the nation and the state. First of all, it should be noted that the Uzbek language is not fully used as a state language in the activities of state organizations and private enterprises, and even public administration bodies,

¹ Обсценизм // www.dic.academic.ru (дата обращения: 20.08.2020)

² <https://dunvo.news/uz>.

³ Волкова Я.А. Деструктивное общение в когнитивно-дискурсивном аспекте: дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2014. – С. 33.

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати (2 томли) // З.М.Маъруфов таҳрири остида// – Москва: Рус тили, 1981. – Б. 680.

especially in the process of paperwork: official documents with legal force, working papers, in particular, the charters, protocols, reports and even decrees are still written in Russian and it indicates that the state language is not used equally in all areas. This situation plays an important role in the formation of destruction.

Secondly, it should be noted that the mass media, including television, do not follow the norms of the Uzbek literary language, moreover there are more violations of the basic requirements of speech culture in TV programs and in the speeches of TV presenters (dominance of phonetic, morphological features typical of Tashkent dialect, it has become common to conduct speeches in regional dialects). This situation is accelerating the destructive process to some extent.

Kaikovus advised in his "Qobusnoma": "Hey, child, never stop listening, a man makes conversation through listening. It can be explained as: if a boy is born and he is given a place under the ground, milked and cared for there, but if his mother and midwife do not speak to him at all and if the boy does not listen to anyone, he will be dumb when he grows up. Thereby all dumbs will be deaf ..." ¹

So, it is only through the ability to hear that language and speech appear in a person - the sounds, words, phrases and expressions that enter the ear come out of the mouth. That is why our people say: "The mother of water is a spring, the mother of words is an ear."

The following are recommendations for maintaining the purity of ecolinguistics:

- development of ecolinguistics as a direction that preserves the purity of language;

- full compliance with the rules of spelling, pronunciation, word formation and use of all the requirements of the norm in composing a dictionary;

- regular training of organization's personnel in order to achieve full and correct use of the state language in all spheres of socio-political life of the country;

- further improvement of the system of teaching the official language in educational institutions, raising the technical conditions to increase its prestige as a language of science;

- to create a defining and spelling dictionary of words actively used in everyday life in order to maintain the purity of the official language, enrich it and increase the speech culture of the population;

- proper following to the norms of language ethics, spelling, word usage in advertising texts that have a more negative impact on young people;

- ensuring the active integration of the official language into modern information technologies and communications;

- creating the national corpus of the Uzbek language in electronic form, containing all scientific, theoretical and practical information on the Uzbek language;

- not to allow violations of the norms of the Uzbek literary language in the mass media, including TV programs, norms of oral speech in the speech of

¹ Қобуснома/Кайковус. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – Б. 168.

broadcasters, employees of the sphere, the basic requirements of the colloquial culture.

Conclusion

1. The tasks of ecolinguistics in Uzbek linguistics include the implementation of achievements in the field of ecolinguistics and language ecology, ensuring the transmission of any written materials in the state language, maintaining the purity of the national language, its proper use in communication, prevention of language disorders.

2. The emergence of ecolinguistics in linguistics requires the establishment of specific facts about the system and semantics of ecological terms in Uzbek linguistics, as well as strict delineation and interpretation of the range of ecolinguistic units and phenomena. Ecolinguistics focuses on healthy communication between language speakers, speech purity, and preserving the natural and original state of language.

3. In accordance with the ideas of language ecology, ecolinguistics deals with such concepts as lexical erosion, language environment, pollution of the language environment, language diseases, language protection. In this regard, the concept of a healthy lifestyle of the tongue, its motor activity manifests itself as a solution to problems such as inflammation of the tongue, infectious diseases and linguonecrosis of the tongue.

4. Linguoecology has the ability to develop specific measures for the legal protection of linguistic diversity, the expansion of the social functions of language phenomena, the promotion of the mother tongue and the language in general in society.

5. Language embodies the principle of nationality and history, all things in nature and society are embodied in the language, but as a result of non-compliance with certain norms and rules in the acquisition of new concepts and their terms in a foreign language, a pile of countless incomprehensible words emerges. In order to prevent such a negative situation in language, experts achieve the expression of new concepts within the limits of their language capabilities through the use of practical experience of other pure languages.

6. Purism is a phenomenon that manifests itself in any language in certain socio-historical conditions, and its practical nature depends on the activity of intellectuals, linguists. In the language system, the excessive proliferation of foreign language elements that are foreign to the mother tongue is not a positive phenomenon. In this case, the "unauthorized" entry of elements of a foreign language into another language impedes the development of that language, leading to its artificialization, distortion, and sometimes its disappearance. Such a situation occurs in the context of globalization under the strong influence of hegemonic languages on weak languages.

7. Words that have a serious impact on the ecology of language, causing language erosion (slang, slang, vulgar, barbaric, slang, chancellery, agnonym, parasitic words, etc.) are mainly specific to colloquial speech, the speaker does not control his speech arises due to neglect of use, which leads to the formation of

lexical units that are alien to the culture of language, undermining the purity of language and speech.

8. Today, deviations from the norms of the Uzbek language are observed not only in the central regions, but also in remote areas of the country. Such negative manifestations of language and speech pattern violations are mainly spread through the media. Therefore, it is necessary to pay attention to the priority of the state language in television, advertising, Internet sites, and to establish the control of the Department of Language Development in this regard.

9. Recently, there have been some shortcomings in the acquisition of words in the Uzbek language. In this regard, it is necessary to try to find an alternative to the words that come from another language in their own language, not to rush to accept the Arabic and Persian words that are offered for foreign words.

10. In the framework of today's language policy in our country, the development of ecolinguistics serves the normalization of the national language and preserving the language as a means of national thinking and communication, its survival and development, as well as the transmission of national and cultural features of the Uzbek people.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ФЕРГАНСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

КУЛДАШЕВ НИЗОМИДИН АХМАДАЛИЕВИЧ

**ЭКОЛОНГВИСТИКА: ИССЛЕДОВАНИЯ
ЛИНВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ВОПРОСА ЧИСТОТЫ ЯЗЫКА И
РЕЧИ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2021

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2021.3.PhD/Fil1925

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «Ziynet» www.ziynet.uz.

Научный руководитель:

Муминов Сидикжон Мирсоборович,
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Улуков Носиржон Мухаммадпиевич,
доктор филологических наук, профессор

Собиров Абдулхай Шукурович,
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация:

Ургенчский государственный университет

Защита диссертации состоится «18» 12 2021 года в 900 часов на заседании Научного совета DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар. 19. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: 99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под № 141). Адрес: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар. 19. Тел.: (99873) 244-71-28.

Автореферат диссертации разослан «16» 12 2021 года.
(протокол рассылки № 41 от «16» 12 2021 года)

Ш.М.Искандарова

Председатель научного совета по присуждению
ученых степеней, доктор филол. наук, профессор

М.Т.Зокиров

Ученый секретарь научного совета по присуждению
ученых степеней, кандидат филол. наук, доцент

А.Б.Мамажонов

Председатель научного семинара при ученом совете
по присуждению ученых степеней, доктор
филол. наук, профессор.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является изучение исследований, проведенных в области эколингвистики и экологии языка в узбекском языкознании, и разработка рекомендаций по сохранению чистоты узбекского языка.

Объектом исследования являются узбекские художественные тексты, речевые материалы и предисловия.

Научная новизна исследования:

доказано, что неспособность понимать устную речь и неправильное употребление слов вызывают языковые расстройства;

в рамках лингвоэкологии, как рутинный процесс, подрывающий чистоту языка, лингвистические аспекты узбекского языка, такие как вульгарные слова, агонимы, арго-слова, различные нарушения в виде обсенизма (непристойности в речи), а также вербального этикета, выявлены коммуникативные привычки;

обоснованы характерные для узбекского языка национальные, традиционные, религиозные, философские, этнические и творческие мотивы, а также правильные, точные и лаконичные смысловые и функциональные аспекты, присущие чистоте языка.

Внедрение результатов исследования. Из результатов эколингвистики как направления, сохраняющего чистоту языка:

в области лингвоэкологии как регулярного процесса, ухудшающего чистоту языка, предложения по различным расстройствам вульгарных слов, аггонимов, сленговых слов, непристойности (ненормативной лексики) в 2013-2014 гг., I-2013-57 Комитет по координации развития территориальной инновационной деятельности и трансфера технологий Ферганской области по направлению «Социально-экологические проблемы» (Справка Управления Ферганской области от 06.07.2021 г. № 06-06 / 5053). В результате выявлены и дифференцированы причины пуризма в контексте социальных экологических проблем от родственных явлений, достигнут определенный эффект его правильного применения в речи;

при составлении учебника под названием «Текстовая лингвистика» (согласно приказу Министерства высшего и среднего специального образования №237 от 31 мая, разрешение №237-317) В результате темы данного учебника, такие, как «стилистические средства» и «средства формирования», художественный текст обогащается на основе манер узбекской речи и чистоты речи, литературно-художественных, научных взглядов на негативные явления, искажающие речь, и теоретических научных доказательств;

такие материалы, как эколингвистика, как критерий поддержания чистоты языка, а также вербальная, орфографическая, методологически неверно используемые слова, вульгарные, варварские, сленговые и агонимические термины, термины, введенные разговорным языком, беспорядок в устной речи, нерегулярно используемые предлоги, искажения

слов и фразы использованы в программе «Бедорлик» телерадиоканала «Узбекистан» и при подготовке сценария программ «Образование и развитие», «Литературный процесс». (Справка телерадиоканала «Узбекистан» от 15 июля 2021 г., Уз-РК-04-25 / 1182). В результате познавательным и полезным для слушателей стало всестороннее знание узбекского речевого этикета и чистоты речи, литературно-художественные, научные взгляды и выводы о негативных явлениях, нарушающих речь.

Структура исследования. Диссертация состоит из введения, трех основных глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем составляет 138 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
I бўлим (I часть; I part)

1. Қўлдашев Н. Эколингвистика // ФарДУ. Илмий хабарлар. – Фарғона, 2017. – № 1. – Б.84-87 [10.00.00; № 20].
2. Қўлдашев Н. Экологик лингвистика фанлараро фан сифатида: манба ва динамика // ФарДУ. Илмий хабарлар. – Фарғона, 2020. – № 1. – Б.181-184 [10.00.00; № 20].
3. Қўлдашев Н. Лингвоэкология: тил ва нутқ софлигининг назарий масалалари // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. – Тошкент, 2020. – № 2. – Б.207-213 [10.00.00; № 27].
4. Қўлдашев Н. Нутқий мукамаллик ва нутқий жиноят // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. – Тошкент, 2020. – № 9. – Б.69-72 [10.00.00; № 27].
5. Қўлдашев Н. Навоийнинг сўз қуввати // ФарДУ. Илмий хабарлар. – Фарғона, 2020. – № 6. – Б.182-184 [10.00.00; № 20].
6. Kuldashev N. Agnonym differences in names // The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research. Volume 2, Issue 11. – USA, 2020. – P. 164-168 (SJIF-5,498; №23).
7. Қўлдашев Н. Лингвоэкология янги йўналиш сифатида // Адабий алоқалар ва қиёсий адабиётшуносликнинг долзарб масалалари мавзусидаги халқаро конференция материаллари (II қисм). – Фарғона, 2018. – Б.33-34.
8. Қўлдашев Н. Ижтимоий экология хусусида // “Хорижий тилларни ўқитишнинг долзарб муаммолари” мавзусидаги халқаро конференция материаллари (II қисм). – Фарғона, 2019. – Б.17-19.
9. Қўлдашев Н. Адабий меъёр эколингвистик тамойил сифатида // “Филологиянинг долзарб муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий интернет конференция материаллари (I қисм). – Фарғона, 2020. – Б.127-131.
10. Қўлдашев Н. Сўзлашув тили ва обсценнизм // “Давлат тили ўқитишнинг долзарб масалалари: муаммо ва ечимлар” мавзусида халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2020. – Б.377-380.

II бўлим (II часть; II part)

11. Мўминов С., Қўлдашев Н. Бадиий матндаги соддатиллик ҳақида // Филологиянинг долзарб масалалари. “Мухаммад Юсуф таваллудининг 60 йиллиги”га бағишланган илмий-назарий анжуман материаллари. – Фарғона, 2014. – Б.117-119.
12. Қўлдашев Н. Эколингвистика ва бадиий услуб // Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. “Профессор Акбаржон Матғозиев таваллудининг 80 йиллиги”га бағишланган илмий-амалий анжуман материаллари (I қисм). – Фарғона, 2014. – Б.162-165.

13. Қўлдашев Н. Бадиий сўз ва ижтимоий экология // Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. “Профессор Акбаржон Матғозиев таваллудининг 80 йиллиги”га бағишланган илмий-амалий анжуман материаллари (I қисм). – Фарғона, 2014. – Б.182-185.

14. Қўлдашев Н. Сўз ҳақида // “Нутқ маданияти ва тилшуносликнинг долзарб муаммолари” мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2016. – Б.166-168.

15. Қўлдашев Н. Қўлланиш доираси чегараланган лексиканинг услубий хусусиятлари // Филология фанлари номзоди, доцент Каримжон Юсуповнинг 100 йиллик юбилеи муносабати билан ташкилланган “Филологиянинг долзарб муаммолари ва контрастив тилшунослик” мавзусидаги хорижий олимлар иштирок этган республика илмий-амалий анжумани материаллари (I қисм). – Фарғона, 2018. – Б.187-189.

16. Қўлдашев Н. Тил, жамият ва экологик муносабатлар // «Замонавий ўзбек адабиёти тараққиётида Тўра Сулаймон ижодининг ўрни ва аҳамияти» республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Фарғона, 2019. – Б.172-175.

17. Қўлдашев Н., Шухратова Ю. Тил экологияси // Глобализация и языковая картина мира (часть II). Сборник материалов международной научно-практической конференции. – Фергана, 2019. – С.273-275.

18. Қўлдашев Н., Шухратова Ю. Халқ оғзаки ижоди ва тил экологияси // “Буюк ипак йўлида фольклор санъатининг ривожланиш жараёнлари” мавзусидаги халқаро илмий-ижодий конференция тўплами. – Фарғона, 2019. – Б.222-224.

19. Қўлдашев Н. Нутқ одоби эколингвистиканинг таркибий қисми сифатида // «Филологиянинг долзарб муаммолари» мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари (I қисм). – Фарғона, 2019. – Б.216-218.

20. Қўлдашев Н. Пуризм ва лингвистик экология // “Ўзбек тили тараққиёти ва туркология масалалари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2019. – Б.116-121.

21. Қўлдашев Н. Ўзбек тилини услубий жиҳатдан бузадиган воситалар // “Филологиянинг долзарб муаммолари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари. – Фарғона, 2020. – Б.291-293.

22. Қўлдашев Н. Номланишларда агнонимлар // “Тил ва адабиёт масалалари: илмий мақолалар тўплами (№ 8). – Тошкент, 2020. – Б.224-228.

23. Қўлдашев Н., Хўжаназаров Х. Тил экологияси ёки она тилимиздаги муаммолар // “Ёшларнинг инновацион фаоллигини ошириш, маънавиятини юксалтириш ва илм-фан соҳасидаги ютуқлари” мавзусидаги 2-сонли республика илмий-онлайн конференцияси. – Фарғона, 2020. – Б.232-234.

24. Қўлдашев Н., Умарова Г. Ёшлар тарбиясида тил софлигини ўрни // “Илм-фан ва таълимда инновацион ёндашувлар, муаммолар, таклиф ва ечимлар” мавзусидаги 7-сонли республика илмий-онлайн конференция. – Academia Science, 2020. – Б.96-98.

25. Қўлдашев Н., Рўзиева А. Тил софлиги // “Нутқ маданияти ва ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Андижон, 2021. – Б.102-105.

26. Қўлдашев Н., Хўжаназаров Х. Тил ва нутқ софлиги масалалари // “Илм-фан ватаълимда инновацион ёндашувлар, муаммолар, таклиф ва ечимлар” мавзусидаги 12-сонли республика илмий-онлайн конференция материаллари тўплами. – Academia Science, 2021. – Б.119-125.

Автореферат Фарғона давлат университети «FarDU. Ilmiy xabarlar – Scientific journal of the Fergana State University. SJFSU» журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: 2021 й. Нашриёт босма табоғи –3,5.
Шартли босма табоғи –1,625. Бичими 84x108 1/16. Адади 100.

Баҳоси келишилган нархда.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар, Авиасозлар кўчаси 2-уй.

